

ԽԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՏՐՊԵՏԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ ¹⁾)

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԴԱԽԱՍՆՈՒԹԻՒՆ—ՈՎ ջՈՒՍՏ, ՓՈՐԸ ԿՈՒՑՏ

ԼԱ.

ՅՈՒՍԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆ

Իրաւարար ժողովարանի քարտուղարը չ'ուշացրեց մեծաւորների մտադրութիւնը ծածուկ հաղորդելու Մելիք-Ղարաբեօզեանցիւն: Յովակիմ բէգը սարսափեց և, առանց վարանելու, շտապեց պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսնելու: Մագազինի դուռը փակեց և մայր տոմարներն սկսեց այլել: Բոլոր մուրհակներն կասսից հանեց ու զրպանը դրեց: Որքան որ առձեռն փող կար սնդկումը, լցրեց մի տոպրակ և տեղաւորեց զամբիւղի մէջ: Աչքի անցկացրեց երկրորդական տոմարներն և շատ հաշիւներ փակեց: Կայքերի և անշարժ կալածների տոմարն ու դոկումէնտները մի կաշեայ սնդուկի մէջ զետեղեց: Թղթակալների թղթերը, մի լաւ քննելուց յետոյ, որը պատռեց, որը վառեց և որն էլ մէջը թողեց: Բոլոր պատրաստու-

¹⁾ Տե՛ս «Մուրճ»-ի 6, 7 և 8 համարները:

Թիւնները տեսնելուց յետոյ, դուռը բաց արեց: Իրիկայ մուտք կոխելու վրայ էր, ակոռապանն էլ ձին բերել էր տիրոջը տուն տանելու:

—Ռոստոմ, ասաց բէգը, ո՞վ կայ այդտեղ:

—Մկրրը, տէ՛ր իմ:

—Կանչի՛ր:

—Այս ընկերս:

—Մկր՛ր, ասաց բէգը, այս զամբիւղը դու վեր առ, այս սընդուկն էր տուր Վարդանին և շուտ ետեւիցս եկէ՛ք:

Ռոստոմի օգնութեամբ ձի նստեց ու տասը ընկերս հասաւ տուն: Սովորական ժամն էր տուն գնալու, և ոչ ոք չը նկատեց բէգի ալլալութիւնը: Մտաւ ննջարանը: Մնդուկներում և պահարաններում ունեցած թղթերն աչքի անցկացրեց: Բարեբաղդաբար տանեցիք բաղնիս էին գնացել և ոչ ոք չը նկատեց շփոթութիւնն ու դողդողոցը: Մի ժամից յետոյ մտաւ սրահը, որտեղ հանդարտութեամբ եղբօր որդւոց հետ ընթրիք կերաւ, չիբուխը քաշեց և զայնի տակ խմեց:

Մառաններին պատուիրեց, որ ժամանակ անցկացնելու եկողներին չ'ընդունեն, և իւր գլխի ցաւը պատճառելով, ինքն էլ գնաց ննջարանը:

Դովլաթ խանումը աշխատեց բէգի սիրտը ուրախացնել զանազան զւարճաբանութիւններով, բայց երբ նկատեց, որ սաստիկ մտատանջութիւնների մէջն է, աւելի չը վրդովելու համար, առաւ տաքերորդիքն ու հեռացաւ ներքոյ մօտ: Բէգը մնալով դէմքով ձեռքերը ետեւ դրած, ման էր գալիս սենեակում: Աշտանակի ճարպէ մօմի ճթճթոցից ջոկ, ոչ մի ձայն չէր լսուում: Ամբողջ մարմնով տատանւում էր բէգը, այնպէս որ քիչ էր մնում գլորւէր:

—Ալի՛, Ալի՛, ձայն տւեց նա:

—Հրամեցէ՛ք, տէ՛ր իմ, պատասխանեց թուրքմանը, ներս մըտնելով:

—Փա՛յտ բեր, օճախը վառէ՛:

Ալին իսկոյն կատարեց: Բէգը կարծում էր, որ ցուրտ է. բայց ջանի դողը վախից էր, որ ատամները կըկշացնում էր ջերմախտով բռնւած մարդու նման:

—Ախ, ասում էր սրտմտած, այս ի՞նչ օրերի մէջ մնացի. այս ի՞նչ ցաւեր է վիճակւած եղել ինձ համար: Միթէ՞ չէր կարելի

Հանգչել, առանց այս վշտերը կրելու: Միթէ՞ այսքան բարիքներ վայելելուց յետոյ, վիճակած էր տեսնել այս տառապանքներն ու անպատուութիւնները: Այս ալեւոր մազերովս այս խայտառակութիւնով պիտի գերեզման իջնեմ: Աշխարհից գոված, և այնքան պատուած այս գլուխս պիտի այնքան ստորութիւնով մտնի դադաղը ու սև հողը: Այս պարզ ճակատս դաւաճանների և խաբեքանների համար պիտի կարմրի: Աչքերս, կէս դար աշխատութիւնով, արդար վաստակով ձեռք բերածս կայքերի ու կարասիների օտարի ձեռքումը խաղալիք լինելը տեսնելով պիտի գոցւին: Այս տունը զաղին ու զաւեմը (բաժանաբար) պիտի ցուցա՛կ մտցնեն: Լաւ է, լաւ է մի օր առաջ մեռնել, քան թէ աչքով տեսնել իւր կնոջ կամ հարսի սքնդուկում գտնւած կտոր-բրդուճ շէյերի ատեան դուրս գալն ու գնահատելը զանազան ծաղրալի մոլանտիկների բերանում: Այս երկրում, որ տեղ օրէնքները միայն թղթի վերայ են գրւած, պաշտօնեաներն սանձարձակ, առանց կօնտրօլի են վարում իրանց պաշտօններն, պատասխանատու չեն իրանց ապօրինի վարմունքների համար, դեռ շատ ու շատ մարդիկ ամօթից և յուսահատութիւնից ողջ՝ ողջ գերեզման են մտնելու: Բայց ի՞նչ մեղք ունեն դոքա, ի՞նչ կարող են անել մեզ, եթէ կոթը մեզնից չը լինի: Ա՛խ, ա՛խ, Խե Կարապետ, քո դատաստանը ինձ յանձնե՛ն, որ տեսնես վճիռը: Բայց շատ լաւ եղաւ, շատ գոհ եմ քեզ հանդիպելուց, իմ շատ կարծիքներն ու կասկածները պարզեցին: Այո՛, քեզ պէս հրէշները միայն կարող են այդպիսի գործեր մտածել, որոնք դու կատարեցիր:— Ձեռքերը ծնկներին դարնելով՝ մի ա՛խ ևս քաշեց ու շարունակեց.

— Ինչի՞ հօդ մեղքանայի և անխնայ կերակրէի տարիներով, հազարներով փոխ տայի և ապա բաշխէի: Մի՞թէ հայրենիքում ուրիշ տնանկ աղքատներ չը կային: Մեղաւորը ես եմ, որ քեզ այդ վիճակիդ և այս դրութեան հասցրի: Այո՛, շատ մարդիկ օգնութիւն խնդրել են, նրանց մերժել եմ, բայց քեզ պահպանել եմ՝ ցեց դառնալու և կեանքս ծակծկելու, մաշելու համար: Դո՛ւ, դու այնքան մեղաւոր չես, որքան ես: Քեզ միայն հարիւր ոսկի դրամագլուխ տալով, կարող էի բարի քաղաքացի և առևտրական դրացի շինել: Բայց հանձարիդ ու ձայնիդ զմայլած, ուղեցի մարդու որսորդ շինել և արիւնակիցներիս իրանց արիւնովը շաղախւած ու կաթի հետ սնւած ե-

կեղեցուց ու պապերի աւանդութիւններից դուրս հանել: Տե՛ղն է՝ ինձ դեռ քիչ է: Հերիք չէր պապիս խաբւելն ու սխալւելը, անդիտակցաբար ճարահատեալ ընկնելն ու մեզ էլ գցելը այս հարստահարողների ճիրանների տակ, ընկերներ էի ուզում քաշել, տանել հետս: Որքան սոսկալի էին մոքերս, այնքան սոսկալի եղաւ պատիժս: Մեքերածս իժը սիրտս խալթեց: Ո՛րքան կոյր էի, ո՛րքան անզգայ էի, որ այսքան տարիներում օտարի մեզ տւած կաթնում խառնւած թոյնը չէի նկատում: Զէի մտածում թէ՛ ինչի՞ց ստիպւած նապօրէօնն և Պիոսը աշխատում են հային հաց տալ: Ուղիղ է, խոստովանւում եմ, որ շատ օգնեցին ինձ կանգնեցնելու, փալցեցնելու: Գերերջանիկ հայրը Բ. Դրան առաջը բարձրացրեց իմ համբաւը, և կուրծքիս կախւած պատւանդներից շատերը նորա շնորհիւ եմ ստացել. բայց այդ բոլորը, բոլորը իրանց շահի համար են արել: Նստել եմ, կանգնել եմ, շարժւել եմ, գործել եմ նրանց ուղղութեամբ, արձանի դեր եմ կատարել ամեն տեղ: Ոչ իմ սեպհական խելքովս եմ գործել և ոչ էլ իմ դատողութիւնով: Ինչ որ հրամայել են, իսկութեամբ՝ առանց քննութեան, կատարել եմ: Ինչ որ վաստակել եմ, իրանց մասն լիք լիք ստացել են, տասանորդից ջուր: Տարեկան հազարներով իրանց զրպանն եմ գցել, կամ, իրանց հրամանի համաձայն, եկեղեցիների և կրօնականների վերայ եմ ծախսել: Իմ օգուտս նոցա շահումն եմ տեսել և նոցա պայծառութիւնովը գոռոզացել: Պատրաստ եմ եղել ամեն բոպէ կեանքս մինչև անգամ զոհելու նոցա պատւի համար՝ առանց որ և է ակնկալութեան: Ինչպէս երևում է, այս բոլոր աշխատանքներիս փոխարէն ինձ մի փոր հաց և մի ձեռք շոր է վիճակւած եղել և ունեցածներիս լոկ ծառայ և սպասաւոր եմ նշանակւած եղել: Անխիղճները բոլոր կայքս էլ յափշտակելու մտադրութիւն են ունեցել և Պապի միջոցով կողոպտել ու մերկացնել ինձ: Վա՛յ իմ կուրութեանը:— Նստեց բազմոցի վերայ և գլուխը ձեռքերում ամփոփած մրմնջած.

— Դիցուք թէ ես ձեր գերին էի, իմ դառն աշխատութիւնները ձեզ վաճառել էի. բայց ի՞նչ մեղք ունի իմ եղբայրս, իմ սիրելի Բէգլարը, մի՞թէ և նա ծախել էր իւր կեանքը: Զէ՞ որ այս հարստութեան կէսը նա է ձեռք բերել, նա է կրել միշտ ամենա-

Ծանր և անտանելի բեռը այս ճոխութեան: Բէգլա՛ր, Բէգլա՛ր, եթէ ես մեռնիմ, մի կին ունեմ, որ կարող է ապրել մինչի մահ ոչ շատ դառնութեամբ. բացք քո մանկիկներին, քո մատղաշներին ի՞նչ պատասխան պիտի տամ: Նորա ու նոցա հանգստութիւնը ես մի փոր հացով ծախեցի: Թշառ ու անճար զաւակնե՛ր, պիտի օրհնէ՞ք թէ անիծէ՞ք իմ գերեզմանը:

Տաքութիւնը վրայ եկաւ և սկսեց քրտինքը Յովակիմ բէգի ճակատիցը հոսել: Լուռ ու մունջ հրացայտ աչքերը շողշողացրեց շորս բոլորը, դուռը փակեց, ոսկու կապոցները ձեռքը, աշտանակը վառեց ու պահարանի դռնից ներս մտաւ: Այստեղից մի զազանի դռնով իջաւ մութ տունը: Այս հինգ արշին տրամագծով, կամարակապ, գետնափոր, կլոր այրը, որ անցայտ էր աշխարհին, ամփոփում էր Մելիք-Ղարաբեօղեանների դանձերը: Յովակիմ և Բէգլար բէգերը միան գիտէին դորա ճանապարհը: Քարի սանդուղքներից իջաւ Յովակիմ բէգը այրը և ճրագը պատից դուրս ցցած աշտանակակալի վերայ դրեց: Լոյսը սփռւեց և անմիջապէս պատերի և դռմբէթի սրբատաշ կարծր քարերը լուսաւորեցին:

Բէգը ձեռքի կապոցը վայր դրեց: Մօտեցաւ պատին և մի աներևոյթ զսպանակի վերայ մատը դնելով՝ հրէշի պէս երկաթէ մի դուռ ճռնելով՝ ինքն իրան բացեց: Բէգը կապոցներն ու արկղիկներն քննելուց յետոյ, բերած ոսկիների տեսակներովը լցրեց զանազան արկղիկները: Յետոյ մի ուրիշ դուռ բացեց նոյն կերպով և զանազան մատանիներ, թանկագին քարեր, կաժով մարգարիտներ տեղաւորեց նորա մէջ: Երրորդ դուռը բացեց և գրիչն առնելով այնտեղ գտնւած տոմարում զանազան ծանօթութիւններ գրեց: Գրպանի բոլոր մոլորհալներն այնտեղ դնելուց յետոյ, փակեց դռներն, ու, ճրագն առած, դուրս եկաւ: Բաւական ժամանակ լուռ մանդալուց յետոյ, մռնչելով շարունակեց իւր մենախօսութիւնը.

— Յիմար անմիտնե՛ր, ի՞նչ էք մտածում. կեա՛նքս էք ուզում, ահա՛ ձեզ, բացք եղբայրս ու որդիքը վրէժս պիտի լուծեն: Գիտէ՞ք, որ ես առիւծ եմ, ծերացած առիւծ: Կնոջս արգանդը փակողը Բէգլարիս և իւր զաւակներին ինձ ժառանգ է տւել: Ես այն կորիւնների հայրն եմ: Զգուշացէ՛ք, զգուշացէ՛ք: Նրանք ձեր խաբեպատիւ խօսքերին չեն հաւատալ և ինձ պէս ձեզ յանձնելի: Նրանց ատամ-

ներն էլ չէք կարող քաշել և նրանց բերաններին սանձ դնել: Ա՛խ, ո՛րքան անմիտ էի: Բէգլա՛ր, Բէգլա՛ր, ես քո սրանց վերայ ունեցած իրաւացի թերահաւատութիւնդ ո՛րքան անիրաւաբար թշնամանել եմ: Դու վաղ օրով զգացել ու ինձ զգուշացրել էիր, բայց իմ գլուխս, իմ գլուխս եօթը տարեկան հասակիցս ի՞նչպէս էր մոլորւել ու սրբանց նախապաշարմունքներովը լցւել ու կուրացել: —Այս ասելով ոտքի ելաւ բէգը:

—Իմ ընտանեկան և անձնական գաղտնիքներս, որոնք սրտիցս և հոգուս ջղերից ջոկ ոչ ոքին, ոչ մի արարածի յայտնի չեն, խոստովանահօր ձեռքով տեղեկանան և Հռոմում ծիրանաւորներն, Պարիզում փաստաբաններն աշխատեն բերնիցս խօսք դուրս քաշել: Ա՛խ, յիմա՛ր, յիմա՛ր Յովակ, մի՞թէ պապերիդ սրբազան աւանդութիւնները քո սիրտդ պիտի արատաւորէին, որ դու միամտաբար պարզեցիր մի ցնդած խոստովանահօր, որ իւր տիրոջ, Քրիստոսին, ուրանալով, տարաւ ծախեց գաղտնիքդ ժեզլիտներին: Կեղտոտ դաւաճաններ, խոստովանութեան սուրբ խորհուրդի միջոցով միայն ինձ հմայեցին ու կաշկանդեցին, գաղտնիքիս ծալը նշմարեցին. բայց երբ իրանց մօտ ուրացայ և իսպառ մերժեցի նրանց միլիօններն, երես դարձրին ու հալածում են անխնայ: Տեսնե՛ք ե՞րբ պիտի դադարին: —Խոհուն ղէմքով մի քիչ լուելուց ու մտածելուց յետոյ, ասաց.

—Բայց սրանք պէտք է մոռացած առայժմ և վաղան մասին խորհել: Միւս օրը դալու են տունս գրելու, ես խայտառակելու եմ աշխարհի առջև: Ճար չը կայ, հարկաւոր է գրել հեռագրով եղբօրս Կ. Պօլիս, դուցէ կարողանայ առաջն առնել: Ժամանակը կարճ է և հեռագիրը ժամանակին գուցէ չը կարողանայ հասցնել:

Բէգը մօտեցաւ գրասեղանին, առաւ գրիչը և գրեց հետեւեալ հեռագիրը.

«Կ. Պօլիս, Բէգլար բէգ Մելիք-Ղարաբեղեանին:

«Ամսոյս տասին մտադիր են մեր բոլոր կայքերը ցուցակագրել, Պապի խնդիրքի համաձայն: Աշխատի՛ր անպապաղ առաջն առնել:

Յովակիմ:

Հեռագիրը Ալին տարաւ և մի ժամից անդորրագիրը բերեց:

Հեռագրատան տեսուչը ընդունել էր հեռագիրը: Այդ իրիկուն իւր մօտ հիւր էր տէր-Կարապետը: Հեռագրի բովանդակութիւնը իմացաւ վարդապետը և բարկութիւնից կապտեց: Երկար ու բարակ խորհուրդից յետոյ, հեռագրատան տեսուչը խոստացաւ հեռագիրը չը զարկել մինչև հետևեալ իրիկունը, իրան էլ արդարացնելու համար կօնտորում մի անյայտ տեղից կտրեց հեռագրական լարը և մարդ ուղարկեց ճանապարհներին կտրւածը կապելու: Այս ծառայութեան փոխարէն վարդապետը վճարեց քսան և հինգ ոսկի:

ԼԲ.

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ն Ե Ր

Քսան և չորս ժամում քսան անգամ Ալին գնաց հեռագրատուն և դատարկ ետ դարձաւ: Բէզն անհամբեր սպասում էր պատասխանին: Բարկութիւնից կրակն աչքերն առած վառւում էին. այտերը կարմրած շանթի նման պսպղում էին. ճակատից շողին քուլայ քուլայ բարձրանում էր: Շնչառութիւնից կուրծքը մի սեամ լայնանում էր և իրանը ամբողջապէս տատանում: Երբեմն մատների հետ էր խաղում, երբեմն ձեռքերը շփում, երբեմն ծընկներին խփում ու ազդրը տրորում: Երբեմն ողջ մարմնովը դողդողում ու շարժւում էր, երբեմն էլ անշարժ արձանի նման ժամերով թրմւում ու աչքերը մի առարկայի վերայ յառած՝ մտածութիւններով տագնապում ու խորասուզւում:

Գիշեր էր, կէս գիշերին մօտ: Ալին դատարկ վերադարձել էր հեռագրատնից և բէզի ննջարանի դրան առաջը կանգնած՝ չէր համարձակւում ներս մտնելու: Փականքի ծակից որքան աշխատեց ոչինչ չը կարողացաւ տեսնել, որքան էլ ականջը կախեց՝ բացի լսելուած շնչառութիւնից ոչինչ չը լսեց: Հաւատարիմ ծառան վախենում էր դուռը բանալ և երկու անդուր բռուեր արտասանել: Բացի այս, գիտէր, որ անցեալ գիշերը անքուն էր անցկացրել տէրը և, կարծելով, թէ գուցէ քնած լինի, չէր ցանկանում հանգիստը վրդովել: Սպասեց ժամերով, բայց տխուր ժամերը անշափ երկարեցին: Բարի ծառան իւր տիրոջ ցաւերին ցաւակցում էր, ինչպէս որ ընկերաբար բաժանում էր նորա բարիքները: Կանգնած տեղը գլուխը պատին

կռթնած՝ քնեց Ալին, չը կարողացաւ յաղթել բնական պահանջին: Յովակիմ բէգը ուշաբերւելուց յետոյ, կանչեց.

—Ալի՛, Ալի՛:— Պատասխան տուող չ'եղաւ:

Ճրագն առաւ և դուռը բացեց, տեսաւ ծառային քնած կանգնած տեղը: Ալիի դէմքի վերայ բերելիք պատասխանի բովանդակութիւնը տեսնելով՝ ետ դարձաւ: Ողջ գիշերն անքուն անցնելուց յետոյ, առաւօտ վաղ մարդ ճամբեց տեղեկանալու, թէ մութասարիֆը, Էմին փաշան, քնից վեր կացած էր: Բարեբաղդաբար լրաբերին մութասարիֆի տան բակումը պատահեց հէնց ինքը Էմին փաշան և պատուիրեց, որ գնաց ու բէգին տունը, իրան մօտ ուղարկէ:

Յովակիմ բէգը ուղիղ դնաց մութասարիֆի բնակարանը: Փաշան ընդունարանումը չիբուխ էր ծխացնում ու ղայֆաց խմում: Բէգին անմիջապէս չիբուխ և սուրճ բերին:

—Ի՞նչ ունիս, կասես թէ սաստիկ տխուր ես և հիւանդութեան պէս բան է երևում դէմքիդ վերայ, ասաց փաշան:

—Ո՛չ, տէ՛ր իմ, առողջ և շատ առողջ եմ, բայց մի քիչ մտածմունքներ խռովում են հոգիս, պատասխանեց բէգը:

—Վերջերս բարի լինի, ի՞նչ կայ, ի՞նչ է պատահել:

—Ոչինչ, բայց քառասուն տարի պատուով և ամենայն հաւատարմութեամբ տէրութեան ծառայած մի մարդու շատ դժւար է հրապարակով իւր անպատուութիւնը տեսնել: Գլխիս մագերը տէրունական գործերումն եմ ճերմակացրել և դէմքս ու ճակատս ծառայութիւնների մէջ խորշոմոտել: Ես չեմ գանգատուում վիճակիցս, փառք Աստուծոյ, հազարներով ինձ հատուցել է, բայց դառն է ինձ համար այս վերջին օրերումս աշխարհի այսպանքները լսելն ու տեսնելը:

—Ի՞նչ է պատահել, պատմի՛ր տեսնեմ, ինչի՞ր քեզ վրդովում են:

Բէգը մի առ մի պատմեց գործերի դրութիւնը:

—Ձարմանում եմ, ասաց փաշան, այդպիսի բան չեմ կարծում, որ պատահի: Այս նոր օրէնքները սատանան էլ չէ հասկանում. թէ ի՞նչ հնարքներ են: Բայց դու անհոգ կաց, ես այս բոպէին կը կանչեմ ղադիին և կը հրամայեմ, որ գոնէ չորս, հինգ օր յետաձգէ մինչև 4. Պօլսից տեղեկութիւն դալը:

—Ինչպէս որ կ'ամենում էք, փաշայ էֆէնդի: Իմ տունս աւելի

յաւ է կրակ ընկնի ու այրւի, քան թէ զաղիով ու զասիմով գրի առնւի:

—Գիտե՛մ, գիտե՛մ ինչպէս վշտանում է սիրտդ, բայց անհոգ չլաց, այսօր և եթ մի բան կ'անես:

—Մառայ եմ, տէ՛ր իմ, ասաց ու դուրս եկաւ բէգը:

Մութասարիֆը նոյն օրը կանչեց իւր մօտ իրաւարար ժողովի ատենապետին ու նախագահին (շադ-ու-ն): Երկու ժամ խօսակցութիւնից յետոյ, չը կարողացաւ նրանց համոզել ու ետ կանգնացնել մտադրութիւններին: Ղադին կակաղում էր, բայց Բէհրէմը դիմադրեց ամեն կերպով:

—Ձերդ պայծառափայլութիւն, ասում էր Բէհրէմը. գիտե՞ք այժմ օրէնքների խստութիւնը, մենք միայն նրանց կատարելու կոչւած ենք և ոչ թէ կամայականութեամբ ուղածներիս պէս շրջելու:

—Կամայականութեան ոչինչ չը կայ, կարող էք այդ ցուցակադրութիւնը մի տասն օր յետոյ կատարել և ոչ այսօր:

—Դրանով միջոց կը տանք պատասխանատուին թագցնելու իւր կայքը և տեղիք կը տանք պահանջատիրոջը մեր ապօրինի վարմունքի դէմ բողոքելու բարձր ատեաններում: Բացի այս, եթէ պատասխանատուն ծածկէ իւր ինչքը, կառավարութեան եկամուտին էլ վրնաս կը հասնի:

—Դրանցից և ոչ մէկը կը պատահի, դրանք կարծիքներ են միայն:

—Եթէ պատահի, մենք ենք պատասխանատուն:

—Այդ պատասխանատուութիւնները ես յանձն եմ առնում, միայն դուք խոստացէք յետաձգելու գործը: Գիտէք, հասարակ մարդու հետ գործ չ'ունինք: Ողջ պետութեան յայտնի մարդ է, և դրան ձեռք տալը փտանգաւոր է:

—Օրէնքի առաջ բոլորը հաւասար են, տէ՛ր իմ, ասաց Բէհրէմը. յայտնի մարդ լինելով, չէ կարելի ուրիշ իրաւունքները իւրացնել:

—Այդ իրաւացի է, բայց բացառութիւններ կը լինին այսպիսի դէպքերում:

—Բացառութիւն չը կայ օրէնքների մէջ:

—Այս դէպքում, այս նահանգում, մի այդպիսի մարդու համար

Թող լինի: Գիտե՞ք, որքան ծանր է մի պատուաւոր վաճառականի կայքը ցուցակագրելու: Բացի այս, այդ ի՞նչ օրէնքի վերայ հիմնած և ի՞նչ փաստերով էք սկսում ցուցակագրել՝ ինձ յայտնեցէ՛ք:

— Տրւած խնդիրքի համաձայն, ասաց Բէհրէմը:

— Գուցէ անհիմն է պահանջը. ի՞նչպէս կարելի է խնդիրքի համաձայն դործ սկսել: Դուք ցոյց տւէք օրէնքը, որի համաձայն իրաւունք ունիք դործադրել խնդիրքը: Ձեր բռնելիք դործի համար ո՞վ է պատասխանատու:

— Պահանջատէրը:

— Եթէ բէգն արդարանայ, պատուոյ դատը ո՞ւմ դէմ պիտի բանայ:

— Պահանջատիրոջ:

— Պահանջատէրը արդէն պատիւ չ'ունէ, ի՞նչ կորուստ պիտի ունենայ: Բայց բէգը վարչութեան դէմ, եւրոպական մամուլի մէջ, ի՞նչ խայտառակ յօդաձէներ պիտի չը գրէ և մեզ անպատէ: Բ. Դրան առաջ ես եմ պատասխանատու, ես եմ զազայի տէրը, ինձ է յանձնւած վերատեսչութիւնը բոլոր ատեաններէ, ես չեմ կարող թոյլ տալ, որ դուք այդպիսի մի պատկառելի հպատակի գոյքը գրէք:

— Դուք այդ պատասխանատուութիւնը դրէք մեզ վերայ, ասաց Բէհրէմը, մենք էլ օրէնքների յօդաձէները ցոյց կը տանք:

— Ո՛չ, ո՛չ, ասաց բարկութեամբ Էմին փաշան. ես պատասխանատուութիւն, ամեն բան յանձն առած՝ հրամայում եմ ձեզ յետաձգել դործը: Վաղը Վարչութեան Ժողովի մէջ (Մէջլիսի Իդարէ) ձեր Ժողովականների հետ կը կազմենք խառն Ժողով, որտեղ դուք խնդիրքը և իրերի դրութիւնը կը ներկայացնէք: Ձեր մասնաւոր զեկուցումը կամ կը հաստատենք և դուք կը վարէք ձեր գիտեցածի նման և կամ նոր տնօրինութիւն կը լինի:

Բէհրէմ բէգը կատաղութիւնից կապտեց: Ղաղին էլ օրէնքների անունը մոռացաւ և զոգոգալով ասաց.

— Շատ բարի, տէ՛ր իմ, առաւօտը կը կատարենք ձեր ցանկութեան համաձայն. և դուրս եկաւ՝ Բէհրէմն էլ ետեւից:

Հետեւեալ օրը զազայի Վարչական Ժողովում կայացաւ խառն Ժողով և բաւական տաք վիճաբանութիւններից յետոյ, մեծամաս-

նութեան ձայնով որոշեց, որ երեք օրից կատարելի Յովակիմ բէգի ընչից ցուցակագրութիւնը, փաշայի, հայոց առաջնորդի և ներկայացուցիչների ցանկութեան հակառակ:

Թէև այս վճիռը գաղտնի էր, բայց քաղաքում իրար ականջի խօսում էին այս նիւթի վերայ: Հազիւ կծան թուրքերի կամքով մի այսպիսի վճիռ կայացաւ, որոնք իրար մէջ խօսում էին.

—Տեսնո՞ւմ էիք «գեաւուրին», ողջ քաղաքը տիրել էր, որտեղ որ լաւ խան և խանութ, փուռ ու բաղնիք, տուն ու գործատուն կար՝ տիրել էր: Նահանգի ամենանշանաւոր ազարակներն, այգիներն, անտառներն ու գիւղերը սեպհականել էր: Մեր նախարարներն էլ նշաններ չը մնաց, որ վզիցը չը կախեցին, քիչ էր մնում, որ մեր գլխին փաշայ էլ շինէին:

Յովակիմ բէգը առաւօտը վաղ վերկացաւ և ծառային ուղարկեց հեռագրատուն: Նստեց, գրեց կտակը, ծալեց, կնքեց և դրեց սնդուկն ու փակեց: Բերաւ ատրճանակը, մաքուր սրբեց, լցրեց, գնդակը ամուր սեղմելուց յետոյ՝ պատրոնը ծծանի վերայ անցկացրեց ու դրեց բարձի տակը: Կանչեց իւր մօտ եղբօր որդիներին, գրկեց, համբուրեց և դուրս ճամբեց: Մկրն եկաւ իմացրեց, թէ քարտուղարը պատրաստ սպասում էր զադիի և Բէհրէմի գալուն: Ալին էլ դատարկ վերադարձաւ:

Ժողովի վճռած օրը և ժամը հասել էր. ամեն լոպէ սպասում էին զասէմի տուն մտնելուն: Բէգը մի քանի անգամ ման եկաւ սենեակում և անդադար լուսամուտից փողոցների անցն ու դարձը դիտում էր: Մի քիչ յետոյ նախաճաշիկն ուզեց և հանդարտ սրտով կերաւ խորովածն ու մի շիշ կարմիր գինին վերան խմեց:

Հրամայեց, որ դռները կողպեն և ոչ ոքի չ'ընդունեն մինչև զադիի գալը: Վերջին անգամ աչքի անցկացրեց անշարժ կայքերի ցուցակը և մրմնջաց. —Միայն երկու հարիւր քառասուն հազար լիբայի միւլք տասնեմէկ քաղաքներում ու զազաններում: Տարեկան տասնե վեց հազար լիբայ զուտ եկամուտ: Դոկումէնտներն էլ պատրաստ են իմ և եղբօրս անունով հաստատուած: Յայտնի է բոլորի էլ գնւած տարին, ծախողներն և գնողներն:

Այս խօսելով մի սնդուկի մէջ տեղաւորեց տոմարն ու տոպրակով դօկումէնտները: Դրանից յետոյ աչքի անցկացրեց շարժական կայքերի և տան կարասիների տոմարը, որը դրեց նրանց մօտ: Լուսամուտից դուրս դիտելուց յետոյ, եկաւ նստեց բազմոցի վերայ և ծխախոտի չիբուխն ուղեց: Մտախոհ և լուռ ֆափսացնում էր չիբուխը և ծուխը բարձրացնում սենեակի մէջ: Այս միջոցին դուռը երկու անգամ իրար ետևից սաստիկ խփեցին: Բէզը դուրս արեց ծառաներին և ձեռքն առաւ ատրճանակը: Լուսամուտի առաջը կանգնած՝ ատրճանակի ոտքը վերցրած՝ սպասում էր բերելիք լուրին:

— Հեռագի՛ր, ասաց հեւալով Ալին ու ներս մտաւ տիրոջ մօտ:

— Գնա՛ ու շուտով ներս բեր, ասաց բէզը և գլորեց բազմոցի վերայ: Ատրճանակը դրեց կրկին բարձի տակը: Յրէիչը հեռագրի բովանդակութեան հետ ծանօթ լինելով, ցանկանում էր անձամբ ներկայացնել, և վեր բարձրացաւ: Բէզը դորա ազատ և ուրախ ձևերից քաջալերւած, հանդարտեց, ճղեց պատետը և կարդաց հետևեալը.

«Մելիք-Ղարազեօղեանին.

«Մութասարիֆին հրամայւած է անմիջապէս մեզ վերաբերեալ գործերը դադարեցնել և Կ. Պօլսից գալիք հրամաններին սպասել.

Բէզլար»:

Յովակիմ բէզը զրպանից մի ոսկի դրամ հանեց, տւեց ցրէիչին և հրամայեց անմիջապէս ձին պատրաստել:

ԼԳ.

ԱՆՅԱՋՈՂ ՎՃԻՌՆԵՐ

Կ. Պօլսի արդարութեան նախարարութեան դռնից հետևեալ հրամանը ստացաւ Կարինի իրաւարար ժողովը.

«Արդարութեան նախարարութեան տրւած մի աղերսանքի բովանդակութեան քննութիւնը (սոյն 128... թ. քեանունի սանի 12-ից) հրամայւած էր մեր օրէնսդրական ժողովի քննութեանը: Խնդրատուն՝ Բէզլար բէզ Մելիք-Ղարազեօղեան յայտնում է, որ Կարինի իրաւարար ժողովը հակառակ օրէնքների տրամադրութեանը, իւր իրաւունքներից դուրս, քառասուն և երկու տարի անցած և երբէք չը բողբուած ժառանգական գործը, երկու եղբայրների և հօրեղբորո-

զու մէջ քննութեան է ձեռնարկել: Խնդրատուն ներկայացնում է գրաւոր ապացոյցներ, որոնք հաստատում են խնդիրքի բովանդակութիւնը և այս մասին խնդրում է հրամանագրել Կարինի իրաւարար ժողովին՝ անհետեւանք թողնել այդ դատը և, օրէնքների ցուցման համաձայն, նախ ստանալ Օգոստոսիառ Սուլթանի ողորմած առանձնական իրաւունքի հրովարտակը, որով կարելի է միայն սկսել քառասուն տարւայ հնացած դատերը: Ժողովս քննելով գործը, արդարացի գտաւ Մելիք-Ղարապետեանցի խնդիրը և պահանջը, որը տեղեկացնում է Բարձ. Նախարարութեանդ՝ պատկանեալ կարգադրութիւնները հրամանագրելու: 128...թ., քեանունի սանի 13-ին.

Օրէնդիր Ժողովի նախագահ՝ Սէլիմ:

Բարդուղար՝ Միհրան»:

Այս թղթի բովանդակութեան համաձայն՝ կատարեց վճիռը և տոմարում արձանագրեց: Բայց որովհետեւ Պապը չը կարողացաւ ութ հարիւր քառասուն հազար ոսկու դատական ծախքը երեք հազար երեք հարիւր վաթսուն ոսկու վճարել, Յովակիմ բէգը չը ցանկացաւ այդքան փող զուր տեղը կորցնել, վճառգիրը ոչ մէկ կողմին էլ չը տրեց:

Տէր-Կարապետը չը յուսահատեց: Նա վաղուց գիտէր, որ գործը կարող էր և այս ելքն ունենալ և սորա առաջն առնելու համար վաղուց իւր պատրաստութիւնը տեսած էր: Հարկաւոր էր միայն սպասել մի ամիս էլ ու ստանալ Խալիֆայի հրովարտակը: Այժմ նա միայն մի մտածմունքով էր զբաղւած, որից կախում ունէին ապագայի բոլոր գործերը: Զատիկի ստորագրութեան իսկութիւնը հաստատելուց յետոյ, ինքն իւր բոլոր նպատակներին հասած էր համարում:

Այս գործը Կ. Պօլսում վճառջինջ ատենում հաստատել տալը Դը Բուան երաշխաւորած էր, բայց հարկաւոր էր նախ աշխատել վճառքննիչ ժողովում հաստատել տալ: Վիլայէթի վճառքննիչ ժողովի նախագահը՝ Միհրատ էֆէնդին մի նշանաւոր մարդ էր: Ֆրանսիական ֆակուլտետում իւր իրաւագիտական ուսմունքը աւարտած և զանազան պաշտօններ վարելուց յետոյ, ժամանակաւորապէս նշանակւած էր այս պաշտօնում, մինչև նահանգի դատարանները վերանորոգելն և Կ. Պօլսում արժանաւոր տեղ բացելը: Սորան, երեք

հարիւր ոսկիանոց գործի մէջ, երեք հարիւր ոսկով չէր կարելի կաշառել: Պակասով դժար թէ ընդունէր, մեծ գումարն էլ կարող էր լուսաւորեալ երկրի սանին մեծ կասկածների տակ գցել: Սորան որսալը սարսափելի կերպով վտանգաւոր էր:

Հնարք չը կար, անպատճառ Ղը Բուան պիտի կարգի տակ ղնէր այս գործը: Տէր-Վարապետի ինքնասիրութիւնը ստիպում էր իրան, որքան որ կարելի էր, Ղը Բուայից գործերը թեթեւացնել. բայց Միհրատ էֆէնդուն, առանց նորա օգնութեանն ու միջամտութեանը, չէր վարող գրաւել, ձարահատեալ՝ դիմեց մեծաւորին, խնդրելով, որ մի բարձր պաշտօն խոստանալով հրապուրեն Միհրատին և կամ այդպիսի մի պաշտօնի համար մի մեծ գումար պահանջեն, որպէս զի անճարացած, դիմէ իրանց օգնութեան:

Ղը Բուան ներքին գործերի նախարարի գրասենեակի մի բարձր պաշտօնականի ձեռքով, որ Միհրատի շատ մտերիմն էր, մինչը շանաւոր տեղ առաջարկեց մայրաքաղաքում: Գրասենեակի պաշտօնականը խոստանում էր Միհրատին, նախարարների ժողովի ժամանակը, միմիայն նորան ամենաարժանաւոր ներկայացնել այդ պաշտօնի և յաջողեցնել: «Մինչև անգամ, գրում էր Ղը Բուայի բարեկամը, խօսեցայ եպարքոսին ու արդարութեան նախարարին այս մասին և նոքա ինձ հետ համաձայնեցան և առաջիկայ ժողովում հարցը բարձրանալիս՝ անպատճառ գլուխ կը դաչցանկութիւնս և ես ուրախ կը լինեմ բարեկամիս ամենայն ժամանակ մայրաքաղաքում և մօտս ունենալով: Այս մասին կամքդ իմանալու համար՝ հարկ համարեցի սոյն երկտողովս յայտնել քեզ իրերի դրութիւնը և սպասել պատասխանիդ: Գիտեմ, որ չէք մերժիլ իմ առաջարկութիւնը»:

Նամակի վերջը աւելացնում է. «Ժամանակով մի այլազ ունէինք Անտօն անունով, որը հօրս շատ երկար տարիներ ծառայել էր: Փոքրը ժամանակս ես էլ տեսայ նորան: Մեր տանը մեռաւ և հայրս քրիստոնեայ հոգեւորականներ կանչեց և փառաւոր կերպով թաղել աւել: Դորա որդին՝ Զատիկը այդտեղ մի ինչ որ հարուստ վաճառականի հետ դատ է ունեցել չորս կամ հինգ հարիւր ոսկիի: Մի անգամ որ այդ տանը տէր ենք համարւել, պէտք է և պարտաւորութիւն է օգնել մեր շքի տակ մեծացրածներին: Ուստի, խնդրում եմ, եթէ կարելի է, այդ թշուառների արտասունքը սրբէք և չը

Թողնէք, որ զօրեղները տկարներին ոսնակով տան, որով ինձ պարտաւորած կը լինէք: Դորանով յոյս ունեմ, որ հանգուցեալ հօրս յաւիտեանականութեան մէջ ուրախացրած կը լինիմ: Յուսով եմ, որ չէք մերժիլ իմ այս խնդիրքը:»

Այս նամակը Միհրատ էֆէնդին դրեց անել դրութեան մէջ: Նամակագրողի վերայ մեծ յոյս ունէր և բովանդակութեան ճշմարտութեան վերայ բնաւ չէր կարող կասկածել: Նա այնքան փորձառու չէր և խորամանկութիւնները զուշակելու հմտութիւն չ'ունէր:

Միհրատ էֆէնդին Զատիկի այս գործը մանրամասն քննում էր և իրերի ճշմարիտ բացայայտութեամբը ուզում էր զարմացնել մեծաւորներին: Նա համոզւած էր, որ վճիռը ինչ ելք որ ունենար, ընկերը խնայելու չէր իւր ջանքը այդ խոստացած պաշտօնի համար: Բայց ինքը ցանկանում էր փոխադարձաբար անպատճառ մի գործով օգնել: Դորա համար միտքը դրեց ամեն հնարք գործ դնել իսկութեան և արդարութեան հետ ծանօթանալու և եթէ իրաւացի դանի Զատիկի պահանջը, շուտով կատարէ ընկերոջ խնդիրքը: Այս բովանդակութեամբ մի նամակ էլ գրեց իւր ընկերոջը:

Երկրորդ նամակն ստացաւ Միհրատ էֆէնդին իւր Կ. Պօլսեցի բարեկամից, որտեղ նախկին խնդիրքը կրկնելուց ջոկ, խնդրում էր իրանից տեղեկութիւններ տալ իւր անկեղծ բարեկամ տէր-Վարապետից, որի հետ ժամանակին փոքր հասակում իբր թէ դասակից են եղել և Ֆրանսերէն սովորել:

Միհրատ էֆէնդին բնազդամբ չէր սիրում և ոչ մէկ կրօնի հոգեւորականներին: Ֆրանսիայում եղած ժամանակ պարբերական հրատարակութիւններն և մանաւանդ ժեզուիսների դէմ հրատարակւած գրութիւնները կարդալով՝ աւելի խոր արմատացաւ իւր սրտումը այդ ատելութիւնը: Նա իժի խայթածքից այնքան չէր զգուշանում, որքան պաշտպանւում էր ժեզուիսներից: Սոցա պատճառով սարսափում էր և բոլոր կաթոլիկ հոգեւորականներից: Այս իւր հակակրօնական հակառակ՝ ընկերը իրան ստիպում էր զիջանելու, և գնալով տէր-Վարապետի ոտքն, մտերմաբար կացութիւնը տեղեկանալով՝ իրան հաղորդելու:

Ստածմունքների մէջ խորասուզւում և տատանւում էր և չէր կարողանում մի հանգատացնող որոշման հասնել: Նա ուզում էր,

նախ իւր ընկերի ցանկութիւնը կատարել, այնպիսի ընկերի, որը առանց ակնկալութեան աշխատել էր, աշխատում էր իւր շուտափոյթ մի լաւ ապագայի հասնելուն: Հանաք բան չէր արդարութեան նախարարի գրասենեակում, մանաւանդ մայրաքաղաքում, մի առաջնակարգ աթոռ բռնելու: Դա մինիստրական աստիճանի սանդղէքն էր, որտեղից կարելի էր բարձրանալ հինգ-տասը տարւայ մէջ: Այդ մի այնպիսի նախանձելի դուռ էր, որտեղից հազարաւոր անձեր ճիգ էին թափում ներս մտնելու, բայց թոյլ տուող չը կար: Այդտեղ իրան հրաւիրել տուող ընկերի համար չէր իմանում ինչպէս փոխարինութիւն անէր: Թէև ինքը կարծում էր և համոզւած էր, որ իւր հանճարովը արժանի էր այդ կոչմանը, բայց լաւ գիտէր, որ ամեն արժանաւորները առանց միջնորդի և բարեխօսի չէին հասնում հարկ ու պատշաճ աստիճանի: Ուստի պարտաւոր էր ընկերին:

Միւս կողմից իրան տանջում էին իւր սկզբունքները ժեզուիտների դէմ և խիղճը, որը իրան յիշեցնում էր իւր ուխտերն ու երդումներն միմիայն արդարութեան պաշտպան կանգնելու համար արած: Գիտէր և միշտ զգում էր արդարադատութեան քաղցրութիւններն և կողմնապահութեան դառնութիւնները, որոնք մինչև վերջը անհանգիստ էին անում իրան և վրդովում հոգին: Նա շատ անգամ երեակայութիւններով և երազներով տեսել էր իբր սխալմունքով վճռած ու զրկած անձինքների տառապեալ ոգիներն և սոսկացել ու սարսափել էր: Այս դառն բուսկներում միշտ մոռադրած էր իրաւարարութիւնից երբէք չը հեռանալ:

Երկար այս մտքերում տատանւելուց յետոյ, չը կարողացաւ փառասիրական կրքերին յաղթել, Բոսֆորի ափերի քաղցր և դիւթական հրապոյրներն ստիպեցին զիջանելու: Թուլութիւնն ու փոփոխամտութիւնը խոնարհեցրեց Միհրատ էֆէնդիին մինչև վարդապետի դուռը, որտեղ և կարգի մտաւ Զատիկի գործը:

Վարդապետը սորա վերայ ազատ շունչ առաւ և կարծում էր, որ արդէն հասել էր ցանկալի բաղձանքին և ահա արեւմտից երեւցան սև և փոթորկաբեր ամպերը: Ութն օր առաջ թաղել էր Վարդովեան տէր-Պօղոսին, ահա լրաբեր եկաւ, թէ տէր-Անտօնը զալիս է տէր-Պօղոսին յաջորդելու: Բնաւ չէր սպասում տէր-Վարապետը այս յան-

կարծական յաջորդի գալուէն և մտքովն չէր անցնում, թէ ինքն վաղուց հրաժարւած էր պաշտօնից ու ժամանակաւորապէս կառավարում հօտր:

Տէր-Անտօնն եկաւ իջաւ. ընդունելութիւններն, ղիմաւորողներն և հրաւիրողներն անհամար էին. պատիւն ու յարգանքը պատշաճապէս կատարւեցին: Անցան օրեր, բայց տէր-Վարապետը օրինաւորապէս պաշտօնը յանձնելու չէր շտապում: Աւագութեան և մեծութեան համար տէր-Անտօնն էլ խաթրին չէր դիպչում: Տէր-Վարապետն էլ ցոյց էր տալիս, որ իբր ամեն բան յանձնել էր և ձեականութիւնից խորշում էր: Սորան էլ այն ճանապարհով յաւիտեանականութիւն ուղարկելու դժւարութիւնները զգալով՝ ի՞նչ հնար գործ դնելը չէր իմանում: Կ. Պօլսից էլ որոշ մի հրահանգ չը լինելով՝ շարել, ֆնացել էր:

Տէր-Անտօնին էլ Կ. Պօլսից հրամայւած էր Յովակիմ բէգի կամքով շարժել, հետեւապէս ստիպւեց պնդելու, որ օրինաւորապէս հաշիւները տայ և ձեռք քաշէ ազգային գործերից: Սորանից ծագեցին երկու հոգեւորականների մէջ տարաձայնութիւններ և տէր-Վարապետը ստիպւած թողեց ժամատունը և գնաց բնակւում էր Անգերենց տանը:

Տարին վերջացած լինելով՝ նոր ընտրութիւններ կատարւեցին և հակառակ տէր-Վարապետի աշխատութիւններին, Անտօն վարդապետը Յովակիմ բէգի ընտրելիներն ներկայացրեց կառավարութեան ու հաստատել տւեց: Իւր ֆէրմանն էլ ստացաւ, ներկայացրեց Դուռը և սկսեց օրինաւորապէս բազմել զազայի վարչութեան ժողովում: Բայց սուքա չը վհատեցրին ո՛չ տէր-Վարապետին և ո՛չ էլ Միհրատ Էֆէնդիին:

Միհրատի Մելիտօնեանի հետ կապած սերտ բարեկամութիւնը իմացրին Յովակիմ բէգին, վերջինս էլ՝ Կ. Պօլիս Բէգլարին և Էթէմ փաշային: Միհրատը իւր կարծածից կանուխ կանչւեցաւ Կ. Պօլիս. բայց ոչ երևակայած պաշտօնով. և նորա տեղն եկող Ֆուատ բէգը, իւր ունեցած հրահանգների համաձայն, առանց յետաձգելու, ժողովի միաձայնութեամբ տւեց հետեւեալ վճիռը Անտօնի որդու և Յովակիմ բէգի գործի մասին.

«Յովակիմ բէգի վերաքննութեան տւած խնդիրքը Վարինի Վաճառականական ժողովի վճռի դէմ քննեց Վարինի վիլայէթի վերաքննութեան ժողովը և գտաւ հետեւեալը:—Յովակիմ բէգը իւր ստորագրու-

Թիւնը ժխտել և նորա շինծու լինելը յայտնել էր Կարինի Վաճառականական Ժողովին. բայց նոյն Ժողովը, մի վկայի ցուցման համաձայն, հաստատել էր ստորագրութիւնը: Վերաքննիչ Ժողովը հարցրեց առաջին վկայ Աբիֆին, որ իւր նախկին ցուցմունքը կրկնեց և աւելացրեց թէ՛ այդ Թղթի վերայ Ամիրսանեանի ստորագրելը չէ յիշում, թէ՛ չէր մտաբերում և Հասան էֆէնդին այն օրը Մելիք-Ղարազեօղեանների գրասենեակը գալը: Իւր կնիքը քննելիս՝ Աբիֆը աւելացրեց, որ ստորագրութեան վերայ գտնւած կնիքը իւրը չէ, նախկին Ժողովում չեն տւել իրան քննելու իւր կնիքը և այժմ դորա կեղծած լինելը պնդում է: Հասան էֆէնդին ուրացաւ և նոյնպէս իւր կնիքի կեղծւիլը յայտնեց: Յակոբ Ամիրսանեանը ցոյց տւեց, որ ինքը մի այդպիսի Թղթի վերայ ստորագրութիւն դնելը չէ յիշում և թէ ինքը վարժ դրադէտ չը լինելով՝ չի կարողանում իւր գիրը զանազանել: Հաջոց ուսումնարանի երկու ուսուցիչները, որ էկսպերտ էին կանչւած, ցոյց տւին որ Մելիք-Ղարազեօղեանցի և Ամիրսանեանցի ստորագրութիւններն կեղծւած են. կնիք փորոզ մօլլա Դուստուն Մէհմէդ օղլին ցոյց տւեց Աբիֆի և Հասանի կնիքների կեղծւած քնները: Ժողովը կարդաց բնակութիւնների կողմից տրւած հանրազարական վկայութիւններն և հայ-կաթօլիկների առաջնորդ Անտօն վարդապետի տւած վկայութիւնը, որոնք միաբերան վկայում էին Յովակիմ բէգի արդարադատ, անկեղծ, ճշմարտասէր և բարեխիղճ լինելը: Ժողովը մանրամասն բոլոր գործերը քննելուց յետոյ, ցուցմունքների համաձայն վճռեց. — Մերժել Զատիկ Անտօնի որդու դատը, Յովակիմ բէգին արդարացնել և դատաստանական բոլոր ծախքերը առնել Անտօնի որդուց: Վճիռի մի օրինակը ուղարկել Կարինի Քրէական Ժողովը՝ յանցաւորի գործի քննութիւնը շարունակելու և օրինաւորապէս պատժելու համար: 28 Քեանամի սանի 128... Թ.

Նախագահ Ժողովի՝ Յուսէպ,

Անդամներ՝ $\left\{ \begin{array}{l} \text{Հիւսէին,} \\ \text{Սլլահվերդի,} \\ \text{Ղանաուզեան,} \end{array} \right.$

Տ. Կ.

Քարդուղաթ՝ Ֆերիադ:

ԼԴ.

Յ Ա Ղ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Տէր-Վարդապետը մի կատաղի նամակ էր ստացել Դը Բուաից և շանթահարելու Ոչ քուն ունէր և ոչ հանգիստ, գիշեր ցերեկ մտածմունքների մէջ խորասուզած էր: Միշտ առանձնանում էր մի սենեակում ու ժամերով դուրս չէր գալիս: Ցարիների ընթացքում խորհած ու շինած, կարգի ու սարքի դրած թակարդից որսը փախել էր: Սրտի խորքերից մռնչում էր ձագերը կորցրած վագրի նման: Հառաչում էր, յիսուն տարւայ դառն քրտինքով և հազարաւոր ոսկիներով շինած ու մի գիշերում մոխիր դարձած քարանսարայի տիրոջ պէս:

Բայց վարդապետը չըյուսահատուեց, և երբէք քաջասրտութիւնը չը կորցրեց: Ընդհակառակը՝ աւելի եռանդով և մեծ աշխոյժով անընդհատ իւր գործը շարունակում էր և նպատակին հասնելու համար նոր նոր միջոցներ էր խորհում: Նա Միհրատի յանկարծակի փոխելը բաղդի խաղ կամ անյաջող դէպք համարելով, գործի առաջ մղելուց չը կասեցաւ:

Նա ասում էր. քանի որ մէկը Կ. Պօլսում և միւսը այստեղ դէպքերն այնտեղից այստեղ և այնտեղից այնտեղ իրար հաղորդում են, դեռ շատ կորուստների կը հանդիպենք և մեծ արգելքներ կը կտրեն մեր ճանապարհները: Նորան վերջացնելով, մեծ օգուտ հազիւ թէ ունենանք. սա է միասակարը: Սա եթէ չը լինի, նա ճարահատեալ այստեղ պիտի լինի և մենակ պիտի խոնարհի, գլորի, գայ, ընկնի ոտքերիս տակը: Սորա դատաստանը շուտափոյթ տեսնելու է:

Իրիկուն էր, ճրագները վառելու մօտ: Պօստը ստացել էր: Վարդապետը «Մէծմուսլի-Հաւաղիտ» լրագիրն էր աչքի անցնում: Հետեւեալ լուրը երկու անգամ կարդաց ու ձեռքից վայր դրեց թերթը:

«Սերաստիայէն գրում են Պատրիարքարան, թէ Կովկասից դաղթած չերքէզները, որոնց քաղաքի շրջակայ գիւղերում են բնակեցրած, ամեն տեսակ չարագործութիւններ անում ու անպատիժ են մնում: Պատմում են, որ շատ արիւնուռշտ ժողովուրդ են և իրանց ոճրագործութիւնների հետքը միշտ անյայտ է մնում կառա-

վարութեան աչքերից: Անցեալներն մի երեկոյ քաղաքից անյայտացաւ մի հարուստ վաճառական, որի դին տասն և հինգ օր յետոյ մի ձորում գտնեցաւ: Մի ուրիշը, որ ապառիկ չէ տւել մի ուրիշ չէրքէզի, կորցրեց միակ զաւակը մօտակայ գիւղից տուն վերադառնալիս:

— Թշուառական չէրքէզները, միմեջաց վարդապետը, կարծես միայն այդպիսի գործեր կատարելու համար ստեղծւած լինին: Ցանօրւայ ճանապարհ են գնում մի ձի կամ երկու կով յափշտակելու համար: Ցանն ոչխարի համար չորս հովիւ են սպանում, և տասը ճանապարհորդ են կտրատում մէկի զրպանից մի ոսկի գտնելու յուսով: Կարծես կառավարութիւնը ժողովրդին պատուհասելու համար ընդունեց այս գաղթականներին և սոցա գտնւած նահանգներում առանց ոճրագործութեան օր չի անցնում: Մինչև այժմ գաւառներում կամ քաղաքներում եղած չարագործութիւնների համար, յայտնի աւագակներին բանտարկում, չարչարում, նեղացնում էին. բայց այժմ թէև նոքա կատարում են աւելի շատ և աւելի մեծ յանցանքներ, բայց դոքա էլ բարդւում են չէրքէզների վերայ և կառավարութիւնը առաջւայ պէս չէ կարողանում նրանց ճնշել: Չէրքէզներն լաւ ասպարէզ բացին քաջերին. — Գօռ Եղիկն ու Գէօգչեցի Յակնն առանց մի կաթիլ արիւն թափելու, ազատ համարձակ սահմանի մօտ քրդերի ու թարաքամանների հաղարաւոր ոչխարները քլում տանում են ուռւի հողը ու իրանց ազգականների մէջ բաժանում: Կարծեմ թէ դեռ երկար ժամանակ չէրքէզների վերայ պիտի խօսւի ամբողջ տէրութեան մէջ, ամեն յանցանք նրանց վերայ բարդւի, մինչև որ կառավարութիւնը մի միջոց ձեռք առնէ դրանց զսպելու:

— Բայց շատ ճարտար են չարագործները, ժպիտն երեսին աւելացրեց տէր-Կարապետը. մի սատակած ձի նստած, մտրակը ձեռքին՝ կայծակի արագութեամբ ցանկութիւնները կատարում և աներևոյթանում են: Ամենքն էլ միատեսակ են հագնւում, միատեսակ ձի նստում, միևնոյն տեսակ զէնքերով ու ձևերով: Ամենքի էլ փափախը մինչև աչքերն է իջած և նորա երկար կախ կախ մազերով դէմքերը կիսով չափ ծածկած: Ամենքն էլ սև մազերով ու մորուսով, ամենքն էլ երկար ոչխարի մորթից մուշտակները հագին, սև այծի մորթից կարած մասերը ոտքերը, ձիու գաւակին կպած՝ սլանում են պետութեան մի նա-

հանգից միւսը՝ իրանց պարէնը որսալու։ Ժողովուրդը, կարծես, միմիայն կողոպտելու համար է ստեղծւած և ուրիշի աշխատութեան արդիւնքը իւր թրի գօրով վայելելու։ Այի ու Ֆուատ փաշաները, մեր երևելի ղեկավարները, սոցանից լաւ միջոց էին կարող գտնել քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնները հալածելու, ճնշելու։ Սոքա քրդերից լաւ դեր են խաղում, պետութեան ոչ մահմէդական տարրը չորացնում։ Թէև մահմէդականներին էլ չեն խնայում, բայց մեծ հեռատեսութիւն է սոցա պետութեան ամեն անկիւնը ցրել թէ Եւրոպայում, թէ Ասիայում և թէ Աֆրիկայում։ Սոքա հրաշալի զէնքեր են գործ ածողի ձեռքում։

Այս մտածմունքները շատ հեռու՝ չը տարին վարդապետին իւր նպատակից. և ողջ ղեշերը իւր ծրագիրը պատրաստելուց յետոյ, առաւօտ վաղ վեր կացաւ, պատարագն ասելուց յետոյ, մենակ ձի նստեց, գնաց գեղ։ Երեք օր տեւեց այս ճանապարհորդութիւնը և մարդ չ'իմացաւ նորա ուր գնալու։ Շատ կարծիքներ եղան այս բացակայութեան վերայ, բայց ոչ ոքի մտքից չ'անցաւ ճշմարտութիւնը։

Վարդապետի մեկնելու լուրը ստանալուն պէս, բէգը Մկրին ետեից ուղարկեց լրտեսելու։ Մկրը շատ հեռուից ամեն տեսակ զգուշութիւններով լեռների դադաթներից հետեւում էր վարդապետին։ Անտառում կորցրեց հետքը. երկու օր շարունակ փնտռելուց և ամեն կերպ հարց ու փորձ անելուց յետոյ, վերադարձին պատահեց վարդապետին։

Ութն օր անցել էր այդ օրից և դեռ այդ ճանապարհորդութիւնը շատ մտքեր յուզում էին։ Իրիկուն էր և ժամուրը եկեղեցուց դուրս էր եկել։ Բազարի խանութաւորները կողպում էին իրանց խանութների փեղկերը ու տուն դառնում։ Մութը էր կոխած և անց ու դարձը սաստկացել էր։ Յովակիմ բէգը իւր բաղնիսի դրան առաջը նստած՝ ծխում էր իւր չիբուխը և խօսում բաղնիսի նորոգութիւնների մասին ուստայ Վարդեանի հետ։ Բաղնիսպանն էլ եկել թախանձում էր, որ ներս հրամայէ ու լողանայ։ Այս միջոցին մի կատաղի չէրքէզ ձիաւոր եկաւ, ատրճանակը դատարկեց, բէգին կուրծքից խփեց, վար գցեց ու սրընթաց ձին քշեց աներևոյթացաւ։

— Զէրքէզ Հասանն էր, գողաց Վարդեանը։

— Բռնեցէ՛ք, գողացին անցորդները։

Բազմիսպանը իսկոյն գրկեց բէզին, որն անմիջապէս հողին աւանդեց:

Ժողովուրդը խռնեց բաղնիքի դուռը, անէծք և նախատինքներ թափւեցան չարագործի և վատ վարչութեան վերայ: Ոստիկանութիւնը եկաւ և ձիաւորներ դուրս հանեց չարագործի ետեւից:

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՉԱՐ ՄԱՐԴԻԿ ՉԱՐ ՁԵՌՔԵՐՈՎ ԵՆ ԳԼՈՐԻՈՒՄ

ԼԵ.

Ն Ո Ր Չ Ո Վ Ի Ի

Տէր-Անտօն վարդապետ Փունջը մի բարձրահասակ, վայելչակազմ, շաղանակագոյն զանգուր մազերով ու մօրուքով, խոշոր աչքերով, վարդագոյն ու վառվռուն այտերով, յունական քթով, վայելուչ ձեւերով մի անձն էր: Արտաքին երևոյթը, շէնքը, շնորհքը, մաքուր ու կոկ հագուստն ու կապուստը, նիստն ու կացը, խօսքն ու զրոյցը բոլորի համակրութիւնն էր վաստակում: Ժողովուրդը սիրով ու յարգանքով հետը վարւում էր և ամեն տեղ ուրախ և ժպտալի երեսների էր հանդիպում: Ձերմ Կարապետականներն մի քիչ հետը սառն էին վարւում, բայց տէր-Կարապետը նրանց էլ ուղղեց:

Երկու վարդապետներին ժողովրդի աւագանին կարգով հրաւերներ սարքեց, մէկին «բարի եկար», միւսին «զնա'ս բարով» մաղթելու և ամեն տեղ շքեղ և արժանաւոր ընդունելութիւններ եղան: Ամեն մի տուն զնալիս նորեկին առաջնորդում էր տէր-Կարապետը և ընտանիքի դրութիւնը ճանապարհին համառօտապէս նկարագրելուց յետոյ, տան մէջ անդամներից ամեն մէկին անունովը ներկայացնում էր:

— Գիտես, վա'րդապետ, ասում էր ներկայացնելիս, Աննա խա-

նուսի պէս Կարինումը փլաւ եփող չը կայ։ այս տան դուռը բաց է, երբ որ ցանկանաս իմացրու, թո՛ղ պատրաստեն, յետոյ առանց քաշ-
ւելու արի՛ և կե՛ր։

Կամ թէ՛

— Աղնէս խանումի նման խաշ պատրաստող կեանքումս տեսած չեմ, այնպէս մաքուր է խտակում կովի ոտներն ու փորը և այն-
քան համեղ է լինում ծուէնը, որ որքան ուտես, այնքան ակորժակդ բացւում է։

— Իսկուհի դուդուն (փիլին) այնպէս աղնիւ բումբար է պատ-
րաստում, որ համոյն ու հոտովը մարդ կշտանում է։ Եւ այսպէս շա-
րունակում էր ամեն տան տիկինը ներկայացնելու։

Այս հրաւերներում տէր-Վարապետը նկատեց, որ Փունջը շատ է սիրում խմիչքներ և անչափ խմելով շատ անգամ իրան կորցնում էլ է։ Հետեւեց և տեսաւ, որ երեկոցեան ժամերից յետոյ՝ մենակ կամ ընկերով դռները փակում ու կոնծում է։ Գինեվաճառից տեղեկա-
ցաւ, որ մաստիքի բենլիզը (Ֆէթերդե Ֆեթթօ) երկու օրը մի անգամ լցւում է։ Փունջի գիշերւայ ընկերներին էլ շատ չէր հաւանում, վստահելի մարդիկ էլ չէին երևում և թէ ամեն գիշեր մի մարդուց աւելի ներս չէր ընդունում։ Գիտէր տէր-Վարապետը, թէ այդ հար-
բեցողութիւնները ի՛նչով էին վերջանում։

Պապին կանչեց և ապսպրեց, որ մի լաւ հարկինք պատրաստէ։ քիչ ու իւր գիտցած անձնաւորութիւններին միայն հրաւիրէ։ Որո-
շեալ ժամանակին հրաւիրեալները ժողովեցին։ Տունը լուսաւորւած էր, ամեն կողմը ճոխ զարդարւած սեղանը պատրաստ։ Դահլիճի օ-
ճախից սազը կախւած էր, տակը կաւէ չանախում սխտորն ու քա-
ցախը լցրած։ Միւս սենեակի օճախի առաջ պտտացնում էին մեծ շամփուրը, որի վրայի խորովածի կարմրած մսերից անցնում էին փալտէ բարակ ձողեր, կտրատում ու տաք տաք ներս բերում։

— Վարդապետ, ասաց տէր-Վարապետը սեղանին մօտենալով, այստեղ մենք ու մերոնք ենք, պէտք է մի լաւ քէֆ արած։ Հազիւ ուզածիս նման մի հրաւերի պատահեցինք։ Դէ՛հ, Պա՛պ, ասա՛ որ ջուր բերեն լացւենք։

Ձեռքի ջուրը բերին։ Այս միջոցին ներս մտաւ տան տիկինը։ Սա մի երեսնամեայ լինարի բօցով, միջակ հաստութեամբ, երկայ-

նալիզ, բոլորերես մի կին էր: Կարմիր եազմով փաթաթել էր գլուխըն ու կզակը: Լայն ճակատը, խոշոր աչքերը, սև ունքերը, վարդագոյն այտերը, արծւէ ուռնդը, սպիտակ մորթը միայն հայոց աշխարհի հայ տիկնոջն էր յատուկ: Ամօթխածութիւնը և բերկրառիթ ժպիտը նահապետական էր: Կապոյտ մահուդ ջիւբբէն, ալ չուխա գոգնոցը և վարդագոյն թաւիշէ կրծկալը ամենայարմար ձևերով ծածկում էր իրանը: Առաջ եկաւ, նախ մօտեցաւ տէր-Վարապետի աջըն առաւ, յետոյ տէր-Անտօնինը և ֆեստակներին բարեկեց:

— Անտօն վարդապետ, ասաց տէր-Վարապետը, ուտե՛ւ Շողակաթ խանութի եփած լոխումը, բիշին և ուրիշ խմորեղէնները: Խօսքով չէ կարելի պատմել: Հիմի կ'ուտենք և համը կը տեսնես:

— Վա՛րդապետ, դարձաւ Շողակաթը, ամեն տեղ ինձ պիտի խալտառակե՞ք, ասաց քաղցր ձայնով, ի՛նչ մեծ բան է խմորեղէն եփելը, որ ամեն տեղ այդ խօսքը բաց էք անում: Գիւղացու աղջիկ եմ, իմ եփածս խմորեղէն ու եղեղէն պիտի լինի: Ուրիշ ի՛նչ գիտեմ:

— Հրամեցէ՛ք, ասաց Պապը, լանգարով խորովածը ներս բերելով:

Բոլորը ժողովեցան խոնջի շուրջը, բարձերը դրին ու նստեցին: Տէր-Վարապետն օրհնեց սեղանը և սկսեցին մաստիքի զաւաթները ձեռքերում օրհնել ու կոնծել: Տէր-Վարապետը երկրորդ և երրորդ անգամ լցրեց արաղով Փունջի զաւաթը, որ առանց երկար խնդիրքների դատարկում էր: Շուտով կաւէ զաւերով ընտիր զինինները բերին սեղանի վերայ դրին: Շատերը զինի սկսեցին խմել. բաց տէր-Վարապետը, հակառակ իւր սովորութեան՝ մաստիքան կոնծում էր Փունջի հետ: Կերակուրներն իրար ետեւից բերին ու շարեցին և դատարկ ամաններն դուրս կրեցին բանանոցներն: Երեք ժամ տեկց սեղանը և ուրախութեամբ վերջացաւ: Սեղանալիաններն լացւելուն պէս, Ֆինջաններով սուրճն ընդունեցին ու հեռացան:

— Պա՛պ, ասաց տէր-Վարապետը, դեռ ժամը ինն է, շատ կանուխ է, ոչ իմ քունս է տանում և ոչ վարդապետինը, բե՛ր մի քիչ ուտեստներ ու մաստիքա, թէ խօսենք և թէ ժամանակ անցնենք: Այստեղ ուրախ ենք, տանը երկուսս էլ պիտի տխրենք:

Պապն անմիջապէս կատարեց հոգևոր հօր հրամանը և երկու

բողոքում ամեն բան պատրաստեց: Տէր-Վարապետը զանազան առակներով զարճացնում ու զբաղեցնում էր: Անտոն վարդապետը դիւթւել և համաձայնում էր նախորդի զանազան կարծիքների հետ: Պապըն էլ քիչ էր մնում իւր իրաւունքները պաշտպանողի ոտքերն ընկնէր: Շողակաթ խանութին էլ գործից պրծած՝ եկաւ մի կողմը նստեց: Սա էլ հետաքրքրւում էր Փունջի կարծիքներն իմանալու և ուրախութիւնից վեր վեր էր թռչում երիտասարդ վարդապետի շրթունքներից դուրս թռած նպաստաւոր խօսքերը լսելիս: Ուրախութիւնն անչափ էր, երբ նորեկը բացարձակ խոստացաւ պաշտպան հանդիսանալ զրկեալ ընտանիքին:

Տէր-Վարապետը, Պապն առաջը խառնած, միւս սենեակը գնաց, հիւրին տան տիկնոջ մօտ թողնելով: Այստեղ գինով թմրած Պապին ժամից աւել խրատ խօսեց, պատւիրելով, որ որքան կարելի է յարգէ նորեկին, որից կախումն ունէր ընտանիքի ապագայ բաղդը: Այստեղ մի առ մի ցոյց տւեց Պապին իւր բռնելիք բոլոր գործերն: Պապը բոլորովին հարբած, պատասխանելու կարողութիւն չը կար վրան, անդադար տէր-Վարապետի աջը համբուրելով, ասում էր.

— Քեզ եմ յանձնւած, դու գիտես, տէրս էլ դու ես, հէրս էլ դու ես—ինչ որ կամենում ես, պատրաստ եմ:

Երբ վերադարձան, Շողակաթ խանութին չոքած տեսան տէր-Անտոնի առաջը, աջ ձեռքը համբուրելով՝ հետեւեալ խօսքերն ասելիս.

— Այս տունը քոնն է, վա՛րդապետ, ուզում ես քանդէ, ուզում ես շինէ, ուզում ես կրակ տուր, մոխիր դառնայ, ուզում ես ոսկով ու գոհարով պատէ:

Այս խօսելով ոտքի ելաւ:

— Ժամանակ է, ասաց տէր-Վարապետը, գնա՛նք, վա՛րդապետ:

— Գնանք, ասաց Փունջը, ակամայ տեղիցը բարձրանալով: Լապտերը վառեցին և հիւրերին մինչև իրանց բնակարանը առաջնորդեցին:

Տէր-Անտոնը կարկանդակների և խմորեղէնների համն առած՝ շաբաթն երկու կամ երեք անգամ այցելում էր Պապենց տունը և միշտ ուզածի պէս հիւրասիրւում: Տէր-Վարապետը Պապին մի մօտակայ քաղաք էր ուղարկել, որտեղ տասն և հինգ օր ուշացաւ:

Շողակաթ խանութը այդ օրերը համարեա ամեն իրիկուն հրաւիրում էր Փունջին: Վերջինս էլ մերժելու անկարող էր:

Մի իրիկուն, դիշերը ուշ ժամանակ, Փունջը դուրս եկաւ Շողակաթ խանութի տանից: Տիկինը մոմը բակը դրած՝ դուրս եկաւ առաջնորդելու հիւրին, որի ձեռքը բռնած՝ զառկայքի սառույցներից վայր իջեցրեց. վարդապետը բաւական տաքացրած էր զլուխը: Վերադառնալիս պատի տակից մի ոստիկան դուրս եկաւ և ամուր զրկեց Շողակաթ խանութին, որի լեզուն ու շունչը բռնեց: Ոստիկանը ձիւն վերցրեց և ճակատն ու կուրծքը շփեց, տրորեց, մինչև որ սթափեցաւ:

— Աստուծու սիրոյ համար, ասաց տիկինը, թո՛ղ ինձ:

— Խանո՛ւմ, ասաց ոստիկանը Կ. Պօլսոյ թիւրք բարբառով, մինչև որ ինձ չը բաւականացնէք, ձեռքիցս չէք ազատուիլ: Այս բոպէիս բռնել կը տամ այն հարբածին, որ տանիցդ զլորելով ճանապարհ դրիք ու ձեզ երկուսիդ էլ աշխարհի առաջը կը խալտառակեմ:

— Խնայի՛ր, անխի՛ղճ, խնայի՛ր:

— Դուք էլ ողորմեցէք:

— Հիմի կը գոռամ ու աշխարհ մօտ կ'անեմ գլխիդ:

— Ուզում էք սուլիչովս այս բոպէին կանչեմ մի տասնեակ զօրք, ու երկուսիդ էլ կապկապած ուղարկեմ ոստիկանատուն:

— Լռի՛ր, լռի՛ր, անաստուա՛ծ, ձայնդ կտրի՛ր, կորա՛յ...

— Դուք գիտէք, խանո՛ւմ, կամ գնանք ոստիկանատուն, կամ ինձ բաւականացրէք:

— Մեռա՛յ, ամա՛ն Ատ...ուա՛ծ, ասաց և կրկին նւաղեց:

Ոստիկանը գլխաց և գրկելով տարաւ մինչև տունը և մի քիչ ձիւն սրկելով սթափեցրեց: Քիչ քիչ ուշքի եկաւ Շողակաթ խանութը զանազան ճիշեր ու ձայներ հանելով:

Ոստիկանը կոպերն ուռած, աչքերը ցաւոտ, հիւանդոտ մի Կ. Պօլսեցի էր, որին մի փաշայ հետը բերել էր Կարին և գլխով մտցրել ոստիկանութեան մէջ: Շողակաթ խանութը անճարացած՝ տուն տարաւ ոստիկանին, պատուեց, ուտեցրեց, խմեցրեց, շահեց ու բռնէ էլ մի ոսկի դնելով՝ ճանապարհ դրեց: Բայց նորա աղտեղի դէմքից, արիւնթաթախ աչքերից, զարշահոտ բերանից և վիրաւոր ոնգից այնպէս զանեց, որ ողջ գիշերը զգւանքից քունը չը տարաւ:

Տէր-Անտօնը շարունակում էր իւր երթևեկութիւնները և ամէն օր յաճախելու առիթ էլ չէր պակասում: Նողակաթ խանութն ու Պապը ամենայն ուրախութեամբ ընդունում, յարգում, պատում էին: Բայց այդ այցելութիւններն ընդհատուեց Նողակաթ խանութի հիւանդութեամբ, որ կողինքից չէր կարողանում վեր դալ: Դայեակներն ու պառաւ զեղանդներն յաճախ մտնում էին հիւանդի մօտ, բայց ոչ ոք չը կարողացաւ օգնել: Պապի էլ աչքերը բռնւեց և վերան զանազան վէրքեր դուրս տուեց: Յաւը փոփոխական էր, երեխաների վերայ էլ նկատում էր:

Փունջն էլ բռնւել էր այս ցաւով, բայց ամօթից ձայնը դուրս չէր հանում ու նեղութիւնից կարողացածի չափ խմում էր թունդ ու մի, որը աւելի բորբոքում էր հիւանդութիւնը: Բայց ամսից աւել համբերելը անկարելի դարձաւ, ճարահատեալ բժիշկ հրաւիրեց: Բժիշկը բարկացաւ և ասաց.

—Այնքան սպասել էք, մինչև որ ցաւը ոսկորներդ է անցել, այժմ որ ես էլ անկարող եմ բժշկելու, օդնութեան էք կանչում: Թո՛ղ աչքերդ դուրս դայ, քիթդ թափւի, որ խելօքանաք և ուրիշ անգամ ցաւ զգալիս՝ անմիջապէս բժիշկ հրաւիրէք:

—Բժի՛շկի, ասաց Փունջը, այդ խօսքերի ժամանակը չէ, օգնեցէ՛ք, ազատեցէ՛ք ինձ այս տառապանքներից: Խրատների և քարոզների ժամանակը չէ, փրկեցէք ինձ, ապրեցրէք, աղաչում եմ, աչքերն արտասոււնքով աղերսում էր:

—Քաշի՛ր, ասում էր անհոգաբար, մեղքիդ պատիժն է, կրի՛ր ու տար այս դառնութիւններն, որ խելօքանաս:

—Բժի՛շկի, բժի՛շկի, դանակն առէ՛ք մօրթեցէք ինձ կամ ղեղ տէք ու առողջացրէք:

—Ես քեզ չեմ կարող օգնել: Կը տամ դեղեր՝ դործածէք, բայց անմիջապէս ճանապարհ ընկէք դէպի Կ. Պօլիս: Տւաճս դեղերը առժամանակ ցաւի առաջը կ'առնեն. Կ. Պօլսում կամ կ'առողջացնեն և կամ կ'ուղարկեն Բրուսայի տաք ջրերը առողջանալու:

Անտօն վարդապետը առանց հրամանի սպասելու, ճանապարհ ընկաւ և տասնըհինգ օրից հասաւ Կ. Պօլիս, մեծ զարմանք պատճառելով իւր մեծաւորներին: Տէր-Կարապետը քաշւեցաւ կրկին իւր հին խուցը:

Լ. Գ.

«ԵԱՐԱԼՈՆՅ ՏՈՒՆԸ»

Կողինքի մէջ պառկած Շողակաթ խանութը սաստիկ և անընդհատ տքում էր: Տքում էին փոքր աղջիկն ու մեծ տղան, որոնց վիրալի դէմքերն մայրը տեսնելիս՝ մորմոքում, արիւնթարխոտ արտասունքն աչքերից թափում, դառնապէս ողբում էր. նա բոլորովին իւր անձնական կսկիծները չէր զգում: Պապն էլ կապոյտ աղլուխը ձեռքին, նստած կնոջ կողինքի կողքին, անդադար սրբում էր խաշխաշի նման կարմրած աչքերն և ուռած կուպերը: Քանի որ Զարուհին լաց էր լինում, մայրը մղկտոցով նւաղում էր: Պապն էլ Մատթէոսի ձայնը լսելիս, վազում էր սիրելի որդու ցանկութիւնները կատարելու:

Անտանելի էր Կատարինէի դրութիւնը: Ամեն օր պիտի սպունդներով սրբէր հիւանդների վէրքերն ու քոսերը, փետուրով դեղերը քսէր, նոր կապերով կապէր: Ոչ ոք յանձն չէր առնում ո'չ միայն խնամելու այս տառապեալներին, այլ մինչև անդամ սրանց լացքը լւալու: Արդէն տարածւել էր քաղաքում, որ ախտը փոփոխական է և ամեն մարդ՝ բարեկամ, ազգական՝ բոլորը հեռանում էին: Վշտալի սրտով, անընկճելի կամքով և անսպառ համբերութեամբ Կատարինէն տանում էր իւր խաչը և անտրտունջ հոգում, շահում էր հիւանդներին: Նրանց ամեն մինի պահանջները կատարելուց յետոյ, եփում, թափում, լւանում, մաքրում, աւելում, իստակում, կարում, կարկատում և տան ամեն գործին հասնում էր: Ողջ քաղաքին արմանք ու զարմանք էր պատճառել այս թշուառ աղջիկը և կարծես ծնած օրից վարժած լինէր այդ ծանր և անտանելի լուծը տանելու:

Յաւը օրից օր չիմար ու տգէտ պառաւների դեղերովն ու դեղրունքներով սաստկանում էր և հիւանդներին ճլերք էր գցում: Յուսահատ թէ քաղաքի, թէ գիւղերի և թէ նահանգի բոլոր տնական դեղատուրներից, դիմեցին զինւորական եւրոպացի բժիշկներին: Բայց սովորաբար այդ բժիշկներին հոգին աւանդելիս կամ աւանդելուց յետոյ են կանչում: Յայտնի բան է, մի սպանիացի հրէայ բժշկի սիրտը բոլորովին չի ցաւիլ արեւելքում մի հայ գերդաստանի

կորչելը տեսնելիս, նամանաւանդ նա աւելի ուրախ էր, տեսնելով նրանց գլորումը, յուսալով որ գուցէ խրատեն ուրիշներն և իրան յաճախողների թիւն սուտարանայ:

Մեռաւ Մատթէոսը, մեռաւ Հեղինը, և վշտալի մայրն էլ, չը կարողանալով դիմանալ այս վշտերին, ութն օր չ'անցած, զնաց սիրելիների մօտ, անբաղդ Կատարինէին յանձնելով երեք տարեկան որդին՝ Գրիգորին: Պապը բոլորովին տանից չէր կարողանում դուրս գալ և այնքան ողբաց իւր անողոք բաղդը, որ բոլորովին լսից զրկեց:

Սրտաճմլիկ էր Կատարինէի վիճակը և անել դրութիւնը: Զէր իմանում իւր հայրենի տո՛ւնը պաշտպանել, թէ թողնել այս դառը վիճակը ու գնալ խօսք տւածի օճախը շէնցնել: Խելքը, միտքը, ուշքը, սիրտը տւել էր Ամիրսանենց Վարդանին ու ցերեկը տանը անչափ զործերը կատարելուց յետոյ, դիշերն էլ անքուն նորան զբաղեցնելով, համբերութեան ու քաջասրտութեան խրատներ տալով, սիրոյն ու գորովին արժանացնելով՝ անց էր կացնում: Շատ աղաչեց, շատ աղբւսեց, շատ թախանձեց Վարդանը, որ մի օր առաջ գնաց իւր պառաւ մօրը մխիթարելու և իրան անհանգստութիւնից ազատելու, բայց Կատարինէի երկաթից պինդ կամքը չը կարողացաւ կոտրել:

— Ի՛նչ ես խօսում, ասում էր թշառ աղջիկը, իմ հայրենի տունս թողնեմ այս դրութեան, անց վիճակին, որ փւլի՞: Մի՞թէ դու ինձ այնքան անգուլթ ես կարծում, որ ես մոռանամ և ինձ անուցանող յարկի կործանման առաջն առնելու չ'աշխատեմ: Հայրենի որջս անօգնական և անկարեկից թողնելուց յետոյ, մի՞թէ կարծում ես, որ կը կարողանամ քո հովանիիդ տակ մի օր չոր աչքով աղ ու հացդ ուտել, ծնունդդ օրհնել և տանդ սիւն կանգնել: Ուրիշ բան էր, եթէ գոնէ տանը կամ դուրսը մի ստիւր ազգական ունենայի, որը կարողանար իմ տեղս բռնել: Զ'ունինք և չը կայ մէկը, որ սրբէ թշառ հօրս արտասունքներն և զգւէ ու փայփայէ մատաղ եղբօրս: Առանց ինձ մի օրում կը կորչին նրանք և ես, ես յաւիտեան կը տանջւեմ և խղճիս առաջը դատապարտեալ կը քնամ մինչև վերջին շունչս փչելը: Վարդա՛ն, Վարդա՛ն, թէ ինձ սիրում ես, սիրիր և ցաւերս:

Բայց սանդարապետի անգուլթ վճիռը պիտի կատարէր և այս գերդաստանը երկրի երեսից ջնջէր: Պապն էլ իւր մխիթարիչը

պիտի կորցնէր և վերջը անպտուղ ծառի նման պիտի կորուէր ու կրակ դցւէր: Կատարինէին կրկին վշտերն ու տառապանքները հալեցին ու մաշեցին: Խեղճ աղջիկը կիսւեց, կաշին ու ոսկորը մնաց: Որքան որ բնական կազմը և գծադրութիւնը չնաշխարհիկ էր, այնքան էլ թորշոմեց: Ոտքի վերայ թոքերի բորբոքման երկար հիւանդութիւններ քաշելուց յետոյ, ընկաւ կողմնքը և երեք օրից հանգաւ:

Պապի մազերն բոլորովին սպիտակեցին, վերան էլ բոլորովին խեղադարձի նշաններ էին երևում: Ատուածու սիրու համար դուռը բացող, այցելող չ'ուներ: Ել մահից ու խղիւրից այնքան չէին վախենում դուռ-դրացիները, որքան սոսկում էին սրանց տան տեսարանիցը: Կարծես ամեն կողմից հրէշներով և ճիւղներով շրջապատւած լինէր: Նոյն փողոցով անց ու դարձն անգամ նւազեց: Հեռուից մատով էին ցոյց տալիս, անուանելով «Նարայնց տունը»: Կարծես քաջքերի և դէւերի բնակարան լինէր: Գերեզմանների դռներն հասած պառանքներն անգամ այդ կողմերից անցկենալիս՝ իրանց զիւրնք խաչակնքում էին, մահի ճիրանները չ'ընկնելու մտքով:

Միայն հաւատարիմ մնաց մինչև վերջը տէր-կարապետը: Ամեն իրիկուն իւր տիրացուի և մնջի հետ գալիս էր, դպրատանը պատարաստւած կերակուրներ բերում, սեղան դնում. և վարդապետը, Պապի ու որդու հետ միասին նստում, ուտում ու խմում էին: Տէր-կարապետը մխիթարում էր տառապեալին, որը անբաժանելի Գրիգորին զրկած, համարեա անորոշ ձայներով ու ձևերով պատասխանում էր: Լացքներն, կարերն ու կարկատանները կատարելու համար մի խրստակրօն կոյս բերել տւեց, խրատեց, համոզեց, և սորվեցրեց եղանակը ու կատարել տւեց: Այս կոյսը կառավարում էր Պապի տունը:

Այս մխիթարութիւններն անելուց յետոյ, մի կտակ զրեց, որով Պապը իւր մահւանից յետոյ իւր որդւոյն Գրիգորին յանձնում էր տէր-կարապետի խնամակալութեանը: Կտակը հաստատել տւեց իրաւարար ժողովարանում:

Մի քանի ժամանակից յետոյ բոլորովին գժւեց Պապը: Տէր-կարապետը, բժիշկների քննութիւնից յետոյ, մեւթասարիֆի գիտութեամբ ուղարկեց Կ. Պօլսում Փանկալթի գտնւած ս. Յակոբի հիւանդանոցը, Գրիգորին էլ՝ Ֆէրիքէօյի մայրապետների որբանոցը:

Հայաստանից հազար հինգ հարիւր վերստ հեռաւորութեամբ,

Կ. Պօլսոյ աւստրիացի կամ իտալացի կուսանոցների որբանոցը տղայ ուղարկել և հայ տղայի խնամքը յանձնել եւրոպացի մայրապետների՝ն...

ԼԵ.

Թ Շ Ի Ա Ռ Ծ Ն Ո Ղ Ն Ե Ր

Անչափ և աննկարագրելի ցաւեր զգաց Լուցիա խանութը Տիրուհու փախուստից յետոյ: Ամեն րոպէ աչքերը դէպի հեռու ճանապարհների կողմը դարձնելով լալիս ու ողբում էր իւր դստեր կորուստը: Նորա զոռում-զոչումի, նորա ողբաձայն երգերի ձայները լսող ապառաժասիրտներն անգամ կը զգացէին և կ'արտասէին: Մի ժամանակ լաղերին, քրդերին ու չերքէզներին անիծեց իբրեւ պատճառ առեւանգութեան իւր սիրասուն աղջկան, բայց վանքից լուրն ստանալուն պէս՝ սկսեց ողբալ միայն իւր ճակատագիրն: Քար սիրտ պէտք էր՝ նորա ողբերն ու երգերը լսելու, դժուր գլուխ պէտք էր՝ նորա մըրմունջներն ու տրտունջներն իմանալու: Նորա բերանից թռած ամեն խօսքը, ամեն բառը և ամեն ձայնը ամբողջ մտքեր պարունակող ու սրտեր մորմոքող բողոքներ էին:

Վիշտը որքան սաստկացաւ մի հատիկ որդուն՝ Մարտիրոսին՝ կորցնելուց յետոյ, որդեկորոյս ծնողները միայն կարող են զգալ: Զառամեալ խեղճ կնիկը կողիւնքն էր ընկել և շարժելու կարողութիւն չ'ունէր: Այս վշտերի վերայ աւելացաւ եղբօր՝ Պապի՝ տան անկումը:

Հաճի Թաթոս ազան պակաս ցաւ չէր զգում Լուցիայից և կեանքից զզւած անհամբեր սպասում էր մահւան հանգստեանը: Երկու հիւանդները միեւնոյն սենեակում խնամւում էին բանանող Մարիամից և սորա ամուսին Մնացականից: Արիասիրտ աղախինը այնչափ ժրջանութեամբ ու սիրով կատարում էր այս թշառ ծնողների ծառայութիւնները, կարծես ուզում էր իւր այնչափ տարիներում վայելած բարիքների հատուցումն անել և պարտականութիւնից ազատւել: Գնում էր մէկի մօտ ու ամեն ցանկութիւնները կատարելուց յետոյ՝ հասնում էր միւսին: Գիշեր, ցերեկ ամեն րոպէ առանց հեռանալու, այր և կին փոփոխակի հսկում էին իրանց ապաւինած տառապեալներին:

Բայց զառամեալների քաշելիք պատիժը կարճ չէր վճռւած ան.

ողորջ դահճից.—երեք ամբողջ տարիներ տապալկեցան: Եւ այս դարաքաշ տարիների ամեն մի ըոպէն ամիսների պէս երկար էր թւում անկեալներին: Այնքան զգեցին երկու հիւանդները, որ նեղութիւններից սկսեցին իրար պատճառ բռնել այս քաշած պատիժներին և մէկը միւսին հայհոյել: Էլ մոռացան իրանց կորուստները, իրանց թանկագինների իսպառ բացակայութիւնները, միմիայն իրանց սկորներէ, ջղերի և վերքերի ցաւերով էին տոչորւում:

Մի ժամանակ, որ Լուցիա խանումը գիշեր-ցերեկ աղօթքով ու բարի խնդրածքներով էր պարապած, սաղմոսներ ու շարականներ էր երգում, այժմ անէծք էր կարդում իւր մօրը, որ իրան յղացել, ծնել, անուցել ու մեծացրել էր: Մի ժամանակ որ տունը, դուռը միշտ բարեգործութիւնների համար բաց էր, աղքատն ու կարօտը լիութիւն էր ստանում, այժմ անարգութեամբ վռնդում էր իւր տանից բարեկրօն քահանային, որը աղերսում էր նորա ոտքերն ընկած խելքի գալ, վերջին պատրաստութիւնները օր առաջ տեսնել, յաւիտենականութեան ահեղ Ղատաղորին ներկայանալու համար:

Անհնարին է առաջ տանել այս թշուառ ընտանիքի տանջանքների նկարագրութիւնը, ոչ սիրտը կարող է դիմանալ, ոչ լեզուն խօսել և ոչ մատները շարժել:

ԼԸ.

ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆԻ ԼԱԲԻԻՐԻՆԹՈՍՆԵՐԸ

Ով որ Կ. Պօլիս եղել է, անշուշտ տեսած կը լինի Յուսիփինիանոս կայսեր Եգիպտոսից բերել տւած ու Աթ-Մէյդան կոչւած հրապարակում տնկել տւած կոթողը: Կ. Պօլսոյ նշանաւոր հնութիւններից մէկն էլ սա է: Այս կողմը գնացողին անպատճառ առաջարկում են գնալ և մտնել սրանից ոչ հեռու գետնի տակ գտնւած հսկայաշէն «Բին-Բիր դիրէր» կամ «Գիդար-Գելմաղ» կոչւած բարձր սիւնաշատ և կամարակապ շինութիւնները, որը ժամանակին ինչ բանի ծառայած լինելը դեռ որոշ յայտնի չէ: Այստեղ այժմ մետաքսագործները քերուցք են անում իրանց թելերը և երիզգործում: Բայց այս շինութեան ամեն կողմը մանդալուց յետոյ, կարելի է կրկին առանց ճանապարհը կորցնելու ու դժարութիւնների դուրս գալ:

Աթ-Մէջղանի հրապարակից գլխաւոր փողոցով մի քիչ վեր բարձրանալուց յետոյ, Սուլթան Բայազէդի մէջիդի մօտից, Սէրասքերի (գլուխ զօրաց) նախարարանոցի դրան առջև զանաւոր հրապարակի ո՛ր երկրորդական փողոցն որ մտնես, էլ չես կարող ճանապարհ գտնել վերադառնալու: Մի փողոցից մի ուրիշ անձանօթ փողոցի ես հանդիպում, այնտեղից մի երրորդի, չորրորդի, մի անել փողոցի, վերջապէս ո՛ր կողմն որ դառնաս, էլ չես կարող Սէրասքերի դրան հրապարակը հասնել: Փողոցները նեղ նեղ, ծուռ ու մուռ, բարձր ու ցած, կեղտոտ, բազմամարդ, շինութիւնները բարձր, երկարկանի, եռյարկանի, չորսյարկանի, տեղ տեղ գեղեցիկ, վայելուչ, տեղ տեղ փլիկած, թափթփած:

Որքան առաջ գնաս, որքան հեռանաս՝ հետզհետէ այնքան նրաւազում է անց ու դարձը: Մի քիչ յառաջ էլ՝ չեն երևում վաճառանոցներ, արհեստանոցներ և խանութներ: Ահա՛ այնպիսի դատարկ թաղեր, որի մի ծայրից մինչև միւսը հասնելը մի մօլլայի, երկու ծախսանոցի և երեք երեխայի ես հանդիպում: Քաղերի մէջ տեղ տեղ երևում են բախկալի խանութներ, որոնք թաղեցոց մառաններն են, դպրաներ սափրիչներով, ծերերի զբօսարանները: Մի կաթծախի խանութ, որտեղ միշտ պատրաստ կարելի է գտնել չտաք կամ սառը կաթ, մածուն և սեր: Միւս կողմը՝ կարմիր ու սպիտակներն հագին, թւերը վեր քաշած մի երիտասարդ անդադար թռչկոտում է և անցնողի ուշադրութիւնը գրաւում իւր պատրաստած պաղպաղակի կամ մուհալլէրիի՝ վերայ: Մի քիչ այն կողմը՝ մրգածախը տեփուրի վերայ դարսած խաղողն ու դեղձը և եռոտանին ուսին՝ կանչում է, տանը հանգիստ նստողների ակորժակը գրգռելով: Վաբլաբու, գոռում է ղոնիացի մի կեղտոտ բուն թուրք, բերնի թուրք երկու ափում պինդ բռնած բոված սիսեռի խախալում թափելով: Արաբուհի աղախիներն ու գերիներն գլխները մի գորշ թաշկինակ կապած, ամբողջ մարմնով մի ֆարաշայում ամփոփւած, սափորը ձեռքերը կամ լացքի ջուր են կրում և կամ խանութներից տուն նիւթեր տանում:

Յանկարծ լուսամուտի վանդակը վեր բարձրացնելով, երևում է մի նամէհրէմի գլուխը, ժպիտն երեսին, փայլուն աչքերը ոլորելով՝ չորս բոլորը կանչում է. — «լաբլաբջի», տասը փարի լաբլաբու

տուր:—Պանդուխտը մօտենում է, ուրախ ուրախ կշիռքին ժարը դընում ու կռում բռնած սիսեռը: Մի ուրիշ կողմից բացւում է նոյնպէս վանդակը և մի յաւէրժահարսն՝ բորբոքած կարմիր այտերով, դրաւիչ գէմքով՝ ձայնում է.—«Մուհալէբիջի», մուհալէբիջի, քսան փարաջի տօնդուրմա (պաղպաղակ) բե'ր:—

Այս նեղ փողոցներով երկար շրջաններ կատարելով՝ երբեմն բարձրանալով, յաճախ իջնելով, իջնում է մարդ ծովափի մօտերքը, Սամաթիայի քովերը մի ձորակ: Ամֆիթատրոնի նման բլրները իրանց վերայի նօսը շինութիւններով շրջապատում էին այս ձորակը: Սամաթիան ազգասէրների թաղն է. տաճկահայերի ազգային սահմանադրութիւնը այս թաղումն է յղացել և այն ժամանակ այս թաղումը քառասուն երեսփոխաններ էին ապրում: Եւ այս թաղումը, վերոյիշեալ ձորակի մէջ դռնւած ազգային մի ուրիշ հիմնարկութիւնից, հայաստանցի հայ աղջկայ լաց ու կոծի և բողոքների ձայնը լսելիս՝ ազգասէր էջէնդիները միշտ կրկնել են.—Մեր ի՞նչ դորձն է. և ուսերը թոթւել, ինչպէս որ ասում են Կ. Պօլսեցիք: Ձորակի մէջ, ծառաստաններով շրջապատւած բարձր շինութիւնը «Անարատ յղութեան» քոյրերի մենաստանն էր:

Սա մի երկարկանի շինութիւն էր, որի հիմունքը երկու կամ երեք դար առաջ դցւած էր երևում: Նաո հեռուից այս վիթխարի շինութիւնը իւր թուխ կարմիր դոյնովը տխրութիւն էր ազդում անցորդին: Ձորս կողմից արձակ էր և անհամար լուսամուտներ ունէր ճաղերով ծածկած: Նորա մօտակայ այգին շրջապատւած էր բարձր և ամուր պարսպով: Միայն հիւսիսից այս պարիսպը ունէր մի երկաթապատ փոքր դուռ, որին կից գտնւում էր դռնապանի օթեակը: Դռնապանը, որ միշտ փակած ունէր դռները խոշոր ու պինդ փականքներով, կատարում էր և պարտիզպանի պաշտօնը: Ամենօրեայ պէտքերը բերում էին դուռը, յանձնում և ամսէ ամիս պատրիարքարանից հաշիւն ստանում: Մեծ ծախս էլ չ'ունէին, հացն ու միսը կառավարութիւնն էր մատակարարում: Մուտքն աշխարհին արգելւած էր, միայն մի ծեր քահանայի, որը խոստովանահօր պաշտօն էր կատարում, ամեն առաւօտ ժամը ութին ընդունում էին, որը մատուռի մէջ պատարագը ասելուց յետոյ, դուռ էր գալիս: Սորա այցելութիւնները երեք քառորդ ժամից աւել չէին տևում:

Պարսպադռնից հարիւր քաջ հեռու, շինութեան հիւսիսային կողմը, գտնուում էր վանքի բուն դուռը, որը նոյնպէս փականքով կողպած էր և դռնապան քոյրը միայն մայրապետի հաճութեամբ կարող էր բանալ: Այս դռնից մտնում էին բակը, որի շուրջը գտնուում էին քսան սենեակներ, ութն՝ արևելք, ութն՝ արևմուտք, երկուսն՝ հիւսիս և երկուսն էլ՝ հարաւ: Հարաւային սենեակներն յատկացրած էին մառանին և սեղանատան, արևելեաններն՝ դռնապան քրոջ և մայրապետին, որպէս զի առանց զժարութեան ելքն ու մուտքը քննեն. միւս սենեակներում տեղաւորեցրած էին երեք երեք քոյրեր: Վրայի յարկը նոյնպիսի կազմածք ունէր, միայն հարաւային կողմը չորս սենեակներ էին գտնուում: Այստեղի իւրաքանչիւր սենեակը յատկացրած էր մի տեսակ ձեռագործի և ամեն մի կողմը փայլում էր մտքի, աչքի և ձեռքի վարժութեան ստեղծագործած բրդից, բամբակից, մետաքսից, ուլունքից, ոսկեթելից, թաւիշից և սնդուկից գործւած քներ: Ամենքը գեղեցիկ, ամենքը գրաւիչ և ամենքն էլ իշխանավայել զարդ ու զարդարանքներ: Արևելեան մի ընդարձակ դահլիճը յատկացրած էր մատուռի, որտեղի սքանչելի պատկերները, ծաղիկներն ու փռոցները ժամերով մարդու ուշքն էին գրաւում: Խորանը բռնած էր Տիրամօր պատկերը ուլունքներից շինւած, որը տեսնելիս չէր կարելի չը զմայլել: Նոր ուխտի տապանակի դրան վարագոյրը, մութ կարմիր թաւիշի վերայ ոսկեթելով բանւած խաղողն ու ցորենի հասկերը այնքան բնական էին, որ մարդ զգուշանում էր ձեռք դիպցնելուց: Այնքան շատ և այնքան առատ էր գեղարւեստի շնորհքը այս յարկում, որ մարդ չէր իմանում ո՛ր մէկը լաւ աչքից անցնէր:

Ամբողջ երեք տարի էր անցել այն օրից, երբ Տիրուհին ուխտել էր այս վանքում: Առաւօտ էր և նոր էր վերադարձել Տիրուհին պատարագից, վերի յարկում իւր արհեստանոցում նստած, Լիօնի ընտիր ալ թաւիշի վերայ ոսկեթելով ու մարգարտով, աննկարագրելի գեղեցիկ ու նուրբ ծաղիկներ էր կարում Էօթէնի կայսրուհու ապրապրած մինգրելական բաշլիկի վերայ, որ այդ ժամանակ մօղա էր: Նկարները ինքը Տիրուհին կազմել էր Կ. Պօլսի ամենայայտնի ծաղկանկարչի՝ պ. Կ. Այդինեանի օգնութեամբ: Բոլոր ծաղիկները բանւած էին, մնում էր կարելու երկու կապերի ծալքերին փշերի գըլ-

խին բացւած ու կոկոն վարդերի վերայ տխակը թառած քաղցրիկ ձայնով երգելիս՝ անհամբեր վարդի բացւելուն սպասելով։ Քաշեց քարգահը իւր կողմը և խոր սրտիցը մի դառն ա'խ քաշելով, Տիրուհին դրեց առաջը թղթի նկարը աղի արտասուքներ թափելով։ Սիրած աշխատութիւնով պարապելիս՝ մասամբ մոռացաւ դառն վրշտերը։ Տփից վեր առաւ կարկինն ու մատիտը և սկսեց չափփելով նկարի զլխաւոր գծերը խազել։ Երբեմն հեռանում, երբեմն մօտենում, մի քիչ աջ, մի քիչ ձախ ծռւում, աչքերի խփերն իրար մօտեցնում և դիտում իւր ձեռագործը։ Արիասիրտ զինւորի նման ձեռքերին վստահած, ժպիտն երեսին, մօտեցաւ աներկիւղ իւր ըստեղծագործութեան, ասեղը ձեռքը սկսեց բանել մեքենայական արագութեամբ։ Տրամադրութիւնը տեղը գործում էր և գործի մէջ որոնում իւր մխիթարութիւնը։ Մի ժամ չ'անցած արդէն պատրաստ էին զլխաւոր գծերն, երևում էին ծաղիկների ունենալիք գեղեցկութիւնը։ Հնչեց զանգակը. պէտք էր գնալ նախաճաշի։ Ոտքի ելաւ Տիրուհին, ասաց «Հրեշտակ Տեառն» աղօթքը և իջաւ սեղանատուն, որտեղից քսան ընկալեց յետոյ վերադարձաւ մայրապետի և երկու աւագ կոյսերի հետ։

—Այսօր ի՞նչպէս ես, քո՛յր իմ, հարցրեց մայրապետը, որ շատ հասակաւոր չէր։

—Լա՛ւ եմ, շատ առողջ։ Մի անգամից, առանց ջնջելու գծեցի և սկսեցի այս ծաղիկն, ասաց Տիրուհին, մատովը աշխատանքը ցոյց տալով։

—Ա՛հ, ո՛րքան գողտրիկ և ո՛րքան քնքոյշ է տխակն վարդի վերայ, ասաց աւագ քոյրերից մինը։

—Տեսնում եմ, քո՛յր իմ, տեսնում եմ։ Քոյր Տիրուհին մեր վանքի գանձն է և մեծ ապագայ է խոստանում մեր միաբանութեան։

—Մա՛յր իմ, մա՛յր իմ, ասաց Տիրուհին, այդ խօսքերով մի վշտացնէք սիրտս, չէ՞ որ այս յարկի տակը ստացայ այս շնորհները և այս վանքին եմ պարտական հոգով ծառայելու յաւիտեան։

—Ամենքս էլ պարտաւոր ենք մինչև մեր վերջին շունչը ծառայելու, բայց դու ողջ միաբանութեան պարծանքն ես։

—Իմ պարծանքս այն է, որ արժանացել եմ սոյն օթեանում

սրբակրօն մօր և քոյրերի մէջ հոգիս խնամելով, պատրաստել մեզ խոստացած երկնային երանութեան արժանանալու:

— Որին արժանացնէ Տէրը ամեն հաւատացեալներին:

— Ամէն, ասացին աւագ քոյրերը:

Տիրուհին նստեց ծաղիկները լցնելու: Գործը վերջացնելու մօտ էր. մնացել էր սոխակի դէմքը, աչքերն ու կտուցը, որոնք յառած կոկոնների բացւելուն պիտի սպասէին: Մայիսեան օր էր, տօթը զգալի էր լեռնական աշխարհի զովաշունչ զեփիւռներով սնած դըստերը: Լուսամուտները թէև բաց էին, բայց քամու նշոյլն անգամ չը կար: Կոյս-բժշկուհին, որի խնամքներին յանձնւած էր վանքը և մանաւորապէս Տիրուհին, գիտենալով վերջինիս թուլութիւնը, անդադար գալիս էր, մի քանի խօսքեր խօսելով հեռանում: Շոքը նըկատելով կոյս-բժշկուհին, թէև շատ սոսկեց Տիրուհուն, որ գործը թողնէ և պարտէջը իջնէ մի քիչ հանգստանալու, բայց—պըրծայ, այս րոպէիս,—ասելով նորան ճանապարհ էր դրել, առանց գործը ձեռքից թողնելու:

Իւ երբ ուզում էր սոխակի աչքերը տեղաւորել այնպէս, որ յառած լինի ճիշդ կոկոնի ձեղքերին ու ծալքերին, թռաւ Տիրուհու միտքը, վերացաւ, սլացաւ, հասաւ իւր սիրելի Կակոսի մօտ, որը նոյնպէս մի ժամանակ գիշեր-ցերեկ քունը կտրած՝ սպասում էր սիրուհու բացւելուն: Յիշեց իւր խոստմունքը, տւած երդմունքը, յիշեց Կակոսի ջերմ համբոյրները, յիշեց նորա սիրոյ համար քաշած տառապանքները և աչքի առաջ ներկայացաւ թշուառ երիտասարդի ներկայ դրութիւնը: Այս մտածութիւնների մէջ ուշքը գնաց, նւաղեց ու գլորւեց բազմոցի վերայ, Կակոս, սիրելի Կակոս ...մրմնջելով:

ԼԹ.

ԾՈՎԻ ԵՒ ԵՐԿՆՔԻ ՄԵՋ ԱՊՐՈՂ ԱՆԹԵՒ ԹԻՉՈՒՆԸ

Կակոսը, Տիրուհուն երկար ման գալուց յետոյ, տեղեկացաւ, որ Կ. Պօլսում վանքն է քաշւել: Առանց այլ ևս մտածելու, մտաւ նաւը, հասաւ իւր երկրորդ հայրենիքը, որտեղ իւր ծննդեան վայրից աւելի շատ էր ապրել: Կ. Պօլսի ամեն ծակը-ծուկը իրան

յայտնի էր, ոչ հարց ու փորձ արեց և ոչ էլ ճանապարհը կորցրեց, զնաց ուղղակի Սամաթիա և հասաւ վանքի դուռը: Արմացաւ մընաց, տեսնելով շրջապատի նոր շինած բարձր պարիսպները: Բերդի նման ամուր և անառիկ էր թուում մենաստանը: Առանց քաղաքավարական ձևերի դուռը բաղխեց: Դռնապանը, առանց դուռը բանալու, հարցրեց ներսից.

—Այդ ո՞վ է:

—Բա՛ց, ես եմ, պատասխանեց Կակոսը, իբր թէ իրանց դուռը զարկած լինէր:

—Դու ո՞վ ես, կրկնեց դռնապանը:

—Մարդ եմ, խօ՞քեզ չեմ ուտիլ լոյս ցերեկով, պատասխանեց Կակոսը:

—Այս դուռը մարդու համար չի բացւիլ:

—Այ՛ մարդ, ախր գործ ունեմ, որ եկել եմ, շուտ արա՛, բա՛ց: Կակոսը կարծում էր, թէ հանաք էր անում դռնապանը և սիրտը տրոփում էր: Քսան-երեսուն քալ յետոյ մտածում էր տեսնել իւր սիրեկանին և նորա շրթունքներից լսել այն քաղցր բառերը, որոնց կարօտով տոչորւում էր: Մի և նոյն էր նորահամար, եթէ Տիրուհին աւէր.—Արի՛ զնանք, կամ զնաս բարով և յաւիտեան ինձ մոռացիր: Նա աւելի յոյս ունէր առնել ու տանելու, քան թէ վերջին հրաժեշտը լսելու: Բայց և այնպէս հաստատապէս վճռել էր մի վերջին անգամ ևս տեսնել և ապա կամ նորա հետ ապրել, կամ մեռնել: Այս մտքերով զբաղւած գոռում էր դռնապանի վերայ:

—Է՛յ, դուռը բա՛ց:

—Յիմա՛ր, քեզ չ՛ասի որ այս դուռը ամեն մարդի համար չի բացւիլ: Կորի՛ր, զնա՛, կամ ասա՛, ո՞վ ես, ի՞նչ մարդ ես, ինչի՞ր ես եկել և ո՞ւմ ես ուզում տեսնել, զնամ լուր տանեմ մեծաւորին, այն ժամանակը թէ բարեհաճի՛ կը բանամ, թէ ոչ՝ կը թողնես ու կ'երթաս: Քեզ պէս հազարներ եկել են ու, առանց շէմքից ներս մտնելու, ետ դարձել: Քեզանով թող լինի հազար ու մէկ:

Կակոսը շեւեմրած, չէր իմանում ի՞նչ պատասխանէր: Զգաց, որ եթէ ճշմարտութիւնը խօսի, ներս չը պիտի ընդունեն և իւր բոլոր ենթադրութիւններն անհետանան: Դորա առաջն առնելու համար, ստեց ու ասաց.

— Ես Կարինից եմ գալիս, օրիորդ Տիրուհուն իւր ծնողներից նամակ ու բերանացի խօսելիք ունեմ: Ինքս էլ նորա մօրքոյրի որդին եմ:

— Լա՛ւ, ա՛յ այդպէս: — Ասաց ու գնաց տեղեկութիւն տալու: Կակոսի սիրտն սկսեց աւելի սաստիկ բաբախել իւր վաղուց ի վեր չը տեսած ու՛րկարօտած հոգու հատորի սիրովը: Տիրուհու դէմքը տեսնելու և նորա շրթունքներից դուրս գալիք խօսքերը լսելու, ծարաւն ու պապակը յագեցնելու տենչի մէջն էր: Երեւակայում էր, որ Տիրուհին իւր խոստմունքների համաձայն, այժմ ազատ ծնողների ճնշումներից, պէտք է վազէ Կակոսի գիրկն, ասելով. — Ազատի՛ր ինձ, Կակո՛ս, տար և հեռացրո՛ւ ինձ այս սևազգեստների միջից, հասցրո՛ւ քո յարկիդ տակը և մինչև մեր գերեզման մտնելը սիրենք իրար մեր խոստմունքների համաձայն, ապրենք իրար ցաւի ցաւակից, և արդար բաժանենք իրար մէջ մեր բարիքները:

Դռնապանը իմացրեց դռնապանուհուն, սա էլ մայրապետին: Վերջինս զարմացաւ այս այցելութեան վերայ և Տիրուհուն զբաղեցնելու երկու քոյրեր ուղարկելով, հրամայեց որ ընդունեն եկողին: Կակոսը մտաւ ընդունարան, որը բացի դրսի դռնից ուրիշ դուռ չ'ուներ: Մէկ կողմը վանդակներով մի փոքր պատուհան էր երևում, որը միւս կողմից թանձր մթազոյն վարազոյրով ծածկւած էր: Կակոսը ազատ ման եկաւ ընդունարանի ամեն կողմը, նստեց, կանգնեց, դուրս նայեց լուսամուտից, բայց ոչ ոքի չը տեսաւ: Մայրապետը պատուհանի վարազոյրի ետևից դիտում էր Կակոսի շարժմունքները: Մի քիչ յետոյ ասաց.

— Պարո՛ն, դո՛ւք էիք ցանկանում քոյր Տիրուհուն տեսնել:

— Այո՛, ասաց Կակոսը, լառանց տեսնելու և իմանալու թէ ո՞վ էր իւր հետ խօսողը և ո՞ր կողմից է գալիս ձայնը:

— Յաւում եմ, որ նա վանքումը չէ և չը պիտի կարողանաք տեսնել նորան: Խնդրեմ դի՛ք նամակը այդ տեղ, երեկոյեան գալիս՝ իրան կը յանձնենք:

— Ներողութիւն, ես նամակ չեմ բերել, այլ լուր: Նորա ծնողներն կողինքում հեծում են, ի՞նչպէս կարող էին գիր գրել: Եւ ի՞նչ կարիք տան մարդու հետ գիր ուղարկելու, քանի որ աչքով տեսածս, ականջով լսածս եկել եմ անձամբ հաղորդելու:

—Շա՛տ բարի, որ այդպէս է, վաղն եկէք ու հաղորդեցէք քոյր Տիրուհուն ամեն բան, ինչ որ ապսպրել են ծնողները: Ասացէք խնորեմ, ի՞նչպէս է նոցա վիճակը:

—Շա՛տ ցաւալի, մա՛յր իմ: Միակ որդին մեռաւ, ողջ տանը տէր ու ժառանգ չը մնաց: Ծնողներն էլ, ահա այս վեց ամիս է, պառկած են մահաւան անկողնում, տանջւում են անմխիթար, և հարազատ մէկը չ'ունեն, որ խնամէ նրանց հոգով:

—Ի՞նչպէս է նոցա կարողութիւնը. վերջին 'օրերում խօ կարօտութեան մէջ չե՞ն:

—Ո՛չ, մա՛յր իմ, բոլորովին ո՛չ, նոցա դռանը դեռ շատ մարդիկ ապրուստ են հայթհայթում: Ուրիշից կարօտութիւն չ'ունեն: Անմխիթար են միայն տեսնելով, որ իրանց ահագին կարողութիւնը օտարի ձեռքն է անցնելու, կորչելու և որ իրանց օճախի ծուխը մարելու է:

—Շատ ցաւալի է, ափսո՛ս, հազա՛ր ափսոս: Մի՞թէ այդքան մեծ օճախ էին և ո՞րքան կարողութիւն կարելի է մնայ նոցա մահաւանից յետոյ:

—Որոշ չը գիտեմ, գուցէ մի տասը հազար ոսկիի կայանք ունենան:

—Մի՞թէ այդչափ կարողութիւն ունեն:

—Որոշ չը գիտեմ, բայց հաստատ գիտեմ, որ մեծ կարողութիւն ունեն:

—Ի՞նչ ասելիք ունէք քոյր Տիրուհուն, չի՞ կարելի ասէք ինձ, ես իրան երեկոյեան հաղորդեմ:

—Ոչի՛նչ, մա՛յր իմ, միայն թէ ընտանեկան գաղտնիքները դժւար է պարզել, ինքը ձեզ ամեն բան կը պարզէ:

—Շա՛տ բարի, պարո՛ն, գնաք բարով. առաւօտը եկէք և ինչ որ ունէք քոյր Տիրուհուն ասելու՝ ասացէք:

Կակոսը դուրս եկաւ և պարսպի դուռը ճռնչալով կողպեց իւր ետեւից՝ էլ յաւիտեան նորա առաջ չը բացւելու համար: Կակոսի բոլոր ջանքերն անօգուտ մնացին, էլ Տիրուհուն չը տեսաւ: — Միայն երեսը տեսնեմ և երկու խօսք խօսեմ, ասում էր, նրանից յետոյ հանգիստ կը մեռնեմ: — Վանքի դուռը շուտ շուտ գնալ-գալու և ճանապարհներին սպասելու համար՝ ոստիկանութեան յայտնեցին, որը

Կակոսին ստիպեց անմիջապէս հեռանալու քաղաքից: Բարեկամների էլ յոյսը բոլորովին կտրելու համար, ասում էին, որ Տիրուհին գնացել է Եւրոպա:

Դորա համար զնաց Կակոսը մտաւ Ֆրանսիական «Մէսաժերի-Մարիտիմ» ընկերութեան մի շոգենաւի մէջ զայժիւ և տարին տասներկու ամիս շրջում էր Միջերկրական ծովի վերայ, Կ. Պօլսից Յունաստանի, Իտալիայի ափերով Մարսէյ և՛ հակառակը: Նաւից դուրս չէր գալիս և ճանապարհորդող բոլոր կոյսերին մանրամասն դիտում էր՝ մի օր Տիրուհուն գտնելու և իւր երկու խօսքը խօսելու յուսով:

Խ.

ՏՈՒՆԸ ԳԼԽԻՆ ՓԼԱՄ ՄԱՐԻԸ

Յովակիմ բէգի սպանման գոյժը հեռագիրը նոյն իրիկուն հաղորդեց Կ. Պօլսում Բէգլար բէգին: Սա, առանց երկար մտածելու, որդուն ուսումնարանի տեսչին և բարեկամներին յանձնեց և անմիջապէս շոգենաւով մեկնեցաւ: Կ. Պօլսի լրագիրներն, եւրոպական թերթերն ամիսներով զբաղւեցին այս հարցով և, չէրքէզ չարագործների առաջն առնելու համար, միջոցներ ձեռք առնելու խորհուրդ տւին եւրոպական ղեսպանները Բ. Դրան: Դիպլոմատիան այս հարցերով զբաղւելիս, Բէգլար բէգը հասաւ իւր տունը՝ եղբօր կնոջը մխիթարելու, որը ամուսնու դժբաղդ մահից յետոյ երկար չ'ապրեց:

Սորան հանգստարան իջեցնելուց յետոյ, Բէգլար բէգը անմիջապէս ընտանիքը, հաւատարիմ ծառաների ընկերակցութեամբ, Կ. Պօլիս ճամբեց: Շուտով եղբօր կտակը հաստատել տւեց և տիրապետեց ու ամփոփեց իւր իշխանութեան տակը բոլոր հարստութիւնը: Առնելիքները ժողովեց՝ հարիւրից քառասուն զեղջելով, կայքերը ծախեց կէս գնի, մաքրեց բոլոր գործերը թէ առնելիք և թէ տալիք ու պատրաստեց Կ. Պօլիս մեկնելու:

Բայց ամենից առաջ հարկաւոր էր տեղափոխել այս դրամները: Պօստով չէր կարելի ուղարկել, թշնամիներն անմիջապէս կը կողոպտէին, մարդու չէր կարելի հաւատալ: Զէր իմանում ի՞նչպէս հասցնէր այդ

գումարը Կ. Պօլիս: Հանաք բան չէր՝ մօտ կէս միլիօն ոսկի տեղափոխելը Տաճկաստանի պէս երկրում:

Յովակիմ բէգի զանձարանումն էր զետեղւած բոլոր հարստութիւնը և շատ զգուշութեամբ շաքաթը երկու անգամ քննում էր Բէգլար բէգը զանձերը: Այս գումարներն ոչ թէ միայն Բէգլար բէգի հանգստութիւնը խանդարեցին, այլ քունն էլ կտրւեց, զիշեր-ցերեկ պահապան էր դառել այդ ոսկիներին, տանից էլ չէր կարողանում դուրս գալ: Այս անհանգստութիւնները մաշում էին բէգին և ձգել էին անել դրութեան մէջ:

Մի երեկոյ, կէս զիշերից մի ժամ առաջ, տան չորս բոլորից հրդեհը բարձրացաւ և կրակի բոցերն ամեն կողմից յանկարծ ցլացին: Պահապաններն ու ծառաները հազիւ իրանց կեանքն աղատեցին, և Բէգլար բէգը, ծուխի ու մուխի միջից խեղդւելով, դուրս բերին, թմրած ու բժժած: Բոցերը մի սաստիկ լոյս էին արձակել քաղաքի ամեն կողմը և ծուխը ամպերի նման պատել էր երկինքը: Ապարանքը ողջ աչրւում էր չորս բոլորից և ոչ մի կողմից ներս մտնելու և կահ կարասիք աղատելու հնարք չը կար: Ամբողջ քաղաքը ժողովւել էր տեսարանի չորս բոլորը և աղմուկն ու կրակի ճարձատոցը տարածւել ամեն կողմ: Ոստիկանապետը իւր փոքրիկ գնդով եկաւ և, հրդեհի սաստկութիւնը տեսնելով, գնաց մութասարիճի մօտ ու մի վաշտ զինուորներով կրկին եկաւ կրակի առաջն առնելու: Ինքը մութասարիճը և բոլոր նշանաւոր զինւորական և քաղաքական ծառայողները բոլորւեցան հրդեհի շուրջը:

Հրդեհը գնալով սաստկանում էր և սպառնում մօտի շինութիւններին, որոնք բարեբաղդաբար բաւական հեռու էին: Աչրւող տան պատերը ճեղքւում, մաս մաս թափւում էին և գերանները գլորւում փողոցներում: Ախուր մէջ նժոյգներն ու կովերն, թառի վերայ հաւերն խորովւեցան, թափւեցան, և սարսափելի հոտը տիրել էր ամեն կողմ: Ապակիները տաքութիւնից հալւեցին և սենեակների զարդն ու զարդարանքը պահարաններով գլորւեցին: Թանկագին զորգերի ու կարպետների աչրւածի խանձահոտը զգանք էր պատճառում:

Բէգլար բէգը հրդեհի ամենասաստիկ րոպէներում սթափւեց և մօտակայ մի տանիք բարձրանալով՝ նստեց երդիքի կլոր քարի վերայ,

առանց ցաւ զգալու դիտեց իւր տարիների ընթացքում ժողովածի հող ու մոխիր դառնալը և անհոգաբար հրամայեց ծառաներին նարգիլէ պատրաստել: Այրւած տան կրակում մի զաւ վառեցին ու ղրին բէգի քաշելիք զալիոնի թամբաքուռի վերայ: Անհոգաբար ծխեց ու ծծեց զալիոնի ծուխը, առանց աչքը տան բոցերից հեռացնելու:

Քսան և չորս ժամ տուեց և հնարք՝ չը գտան կրակի առաջն առնելու: Տունը մինչև հիմունքը մոխիր դարձաւ: Զօրքերը, ոստիկանները լաւ պաշարեցին տունը և ոչ ոքի չը թողին հրդեհից բան փակցնելու: Մինչև կրակի իջնելը Բէգլար բէգը վայր չ'եկաւ տանիքից. ոչ քնեց, ոչ հանգստացաւ, ոչ կերաւ, ոչ խմեց և ոչ էլ մի բոպէ աչքը կրակի վերայից հեռացրեց: Մխեց իւր զալիոնը և խմեց դառը զաչֆան:

Երկրորդ օրը լուսադէմին, երբ ամեն մարդ գտնուում էր իւր հանգստարանում, Բէգլար բէգը հաւատարիմ Փափանի հետ գնաց մոխրի կոյտը մանգալու: Դեռ շատ տաք էին քարերն ու գետինը և խորը մոխրի տակ պահւած կրակի կայծերն: Երկար մանգալուց յետոյ, բէգը տան հիմքում քանդւած պատի հանդիպեց, որտեղից անմիջապէս նշմարեց զանձարանը:

Ել չը համբերեց, զգուշութեամբ մոտաւ ներս՝ Փափանին ղուրսը պահապան կանգնեցնելով: Սանդուղքներից իջնելիս՝ տաք և զարշելի օդը իրան խեղդում էր. աչքերից արտասունք թափելու չափ նեղւեց, բայց առանց ուշադրութիւն դարձնելու վազեց, բացեց պատերում գտնւած արկղիկները: Երբ բոլորն իրար ետևից դատարկ գըտաւ, սարսափեց, էլ չը դիմացաւ՝—ուշագնաց վայր ընկաւ:

Երկու տարի յետոյ Բէգլար բէգը, կորցրած բոլոր հարստութիւնը, ընտանիքով ապրում էր Կ. Պօլիս՝ Իւսկիւտարում: Նա վարձել էր մի համեստ բնակարան, որտեղ տեղաւորւել և հազար անգամ գոհ իւր ներկայ վիճակից, առանց աղմուկի ապրում էր: Տեղական մահմէդական, հայ և հրէայ ազգաբնակչութիւնները, գոհ իրանց դրացուց, կշռած նորա արդարասիրութիւնը, փորձած հաստատամտութիւնը, քննած հանճարը և զիտութիւնը՝ նորան ընտրել էին իրանց քաղա-

քամասի Վաճառականական Ժողովի նախագահ և կառավարութիւնն էլ անմիջապէս կատարել էր Ժողովրդի ցանկութիւնը:

Բայց երբեմն երբեմն խաղաղ ընտանիքի հանգիստը տալն ու վրայ էին անում կաթովիկ կղերը իրանց ալցելութիւններով, որոնց ամբողջապէս ժեղուիտ էին կարծում Մելիք-Ղարազեօղեանները: Սորա առաջն առնելու համար, Բէզլար բէզը աղերաստողով դիմեց ազգային պատրիարքարան, խնդրեց որ իրան և իւր ընտանիքին արձանագրեն լուսաւորչական եկեղեցու ցուցակի մէջ և բանան իւր գերդաստանի համար Հայաստանեայց եկեղեցու մայրական գիրկը, կրկին ընդունելու այն զաւակներին, որոնք երկու սերունդ առաջ աշխարհի փառքերից, նեղութիւններից և ուրիշ հանգամանքներից ստիպւած, մոլորւել, դուրս էին եկել:

ԽԱ.

ԿՈՏՈՇՆԵՐՈՎ, ՄԱՐԴԸ

Պարուն էր. գիւղացին ցանքը ցանել, մի պահապան դրել և իւր կթանները առաջը խառնած՝ գնացել էր Եւայլա: Ձողարը հեռու գհեռէ իւր կովերի ու ոչխարների հօտերը հովիւների առաջը դրած՝ դաշտերից ու լեռնադաշտերից բարձրանում էր բարձր սարերի փէշերի վերայ: Մարդիկ և կենդանիք պատրաստուում էին դալիք շօքերին դիմաւորելու, թէև լաւ գիտէին, որ չորս ամսից աւելի իրանց մօտ հիւր չէր մնալու: Սարերի ծաղկազարդ հովիտներում ու մարգագետիններում գերացնում էին իրանց անասունները՝ աշնան ճարպառատ մսացուներ պատրաստելու: Գեղջկուհիներն, ալ ու գեղին շորերն հագին, կանանչառատ ձորերում զարկած իրանց վրանները՝ պատրաստում էին ձմեռւան պաշարները բնութեան առատ պարգևներից:

Մի կողմը, ոտքերը մինչև ծնկները մերկ, թւերն ու կուրծքը բաց, հայ աղջիկները մտել էին փոքրիկ վտակը բուրդ էին լւանում, միւս կողմը, գետնի վերայ գործիքներն սարքած շալ գործում: Այն կողմը պղինձը կրակի վերայ դրած, զանազան խոտերով ասրէ թէլերը գոյն գոյն ներկում էին գործելիք կարպետների համար: Մի քիչ այն կողմը, հիւղի մէջ կամ վրանի տակը, կնիկ-մարդիկ խոշոր տաշտերում փռած կաթի սերն են քաշում: Փոքրիկ հովիւներն բերում են ոչխարը և

գառները ու գոռում իրանց քոյրերի վերայ, որ շտապեն կթեն, որ-պէս զի ընկերներից ետ չը մնան: Վազում են աղջիկները ոտքերը բոբլիկ, թւերը վեր քաշած, քուղէքը ձեռքերին ու պզգելով ոչխարի կողքին շտապ շտապ կթում են: Մայրերն անմիջապէս մակարդը գցում և կաթը լցնում տոպրակների մէջ ու քամոց դնում: Ամեն օր, ամեն րոպէ, ամեն կողմ վխտում է կեանքը. միայն կիւրակի օրերը ճաշի ժամանակ կարողանում են մի քիչ: Հանգիստ առնել ու իրանց զարդ ու զարդարանքներով պճնւած բարձրանալ սարերի գագաթների վերայ գտնւած ուխտատեղիներն. կամ սրբերի գերեզմաններն՝ խոնկ ու մոմ վառելու և իրար զարմացնելու իրանց նոր-նոր շորե-րով ու զարդարանքներով:

Մի օր չորս և հինգ աղջիկներ զարդարւած բարձրանում էին Ս. Թագաւորի գերեզմանը: Դամասկոսի և Հալէպի գործարանների ալ ու կանանչ, կարմիր ու դեղին մետաքսեայ կերպանների շողքը արեգական ճառագայթների տակ ծփծփում էր: Կարմիր կամ սև ուլունքներից շինւած մանեակներով, արծաթ ոսկեջրած փողմաղներով պատած էր սախտակ և փղոսկրի նման փայլուն վզերն ու կուրծքերը, որոնց վերայ արեգականման դէմքերը շողշողացնում էին: Սև սաթի նման փայլուն մագերի տասնեակներով հիւսերը շարքով անցկացրած էին գոյնզգոյն ապրեշում թէլերից և փռած թիկունքների վերայ, որոնց ծայրերը կրկներկն էին հասնում: Գլուխների ալ Ֆասերից կախւած էր Սխալցիսայի երկար, կապոյտ խաչաթի Ֆիւսկիւլը ոսկեթէլ կապերով, որոնք ծածանում էին մագերի վերայ և փասերը Շամախու ծաղկուն վալալով պնդացրած էր զլիններին: Որքան գեղեցիկ էին հագնւած, այնքան էլ ուրախ սրտով թրթռալով, հանաքներ անելով վազ էին տալիս դէպի արժանալիշատակ հանգըստարանը:

Ճանապարհը թէև հեռու էր, բայց խօսակցութեան նիւթը չէր պակասում:

—Աղջի՛, ասում էր Նաշխունը Շուշանին, էդ խզմադ ո՞րտեղից է, վրայի փերուզի նմանը չը կայ գիւղում. էդ խօ Գէհի հարսի խզմիցը լաւ է:

—Գիւլնազս առաւ ոսկերչից: Գիտես, երկու լիտր եղ տւինք, դեռ հօրիցս դադտնի մի լիտր էլ պանիր:

—Շա՛տ սատանայ ես, էնքան արիւր, որ մամի արծաթ խզման դէն գցեցիր:

—Ինչի՞ դէն գցեմ. էն էլ Գոհարին տւինք:

—Լա՛ւ, լա՛ւ, մէջ մտաւ Մարջանը, դու որ Շուշանի խզման ես գովում, ասա՛, տեսնենք, քո օղերդ ի՞նչպէս ձեռք բերիր:

—Ինչպէ՛ս, երկու սոմար ցորեն տւեց փարս առաւ:

—Ինչպէ՛ս չէ, ոսկի օղերը երկու սոմարի կը տան, է՛հ: Ինչի՞ չես խոստովանում, որ երկու էլ զազի (ոսկի հին փող) Սոնադ ճակատից կտրեց, տւեց ոսկերչին:

—Որ գիտես, էլ ինչի՞ ես հարցնում:

—Դրուստը չես ասում Շուշանի պէս, դորա համար խօսեցի...

Այսպիսի խօսակցութիւններով բարձրացան մեր ուխտաւորները:

Միւս կողմից բարձրանում էին մի քանի պատանիներ: Սոքա էլ ուրիշ զարդեր ունէին:

—Մօ՛, ասում էր Խէչանը Սարօյին, Տէրտէրենց աղջիկն էք ուզել քեզ համար ու չե՞ն տւել:

—Ինչպէս թէ չեն տւել, երկու հազար ղուրուշ է ուզում սեղուխը, արտ ու մալ ծախէինք, թէ ինչ է՛ մի հարս տուն պիտի բերե՞նք:

—Թող իրանց տանը պահեն ու թթու դնեն:

—Քէհի տղան պիտի ուզէ, ասում են, իրանց Վարդանի համար:

—Մարջանը էն չոռտին չի առնիլ:

—Դու ի՞նչ գիտես: Տէրտէրն որ տայ, ի՞նչ պիտի ասէ:

—Մարջանը մարդու չի գնալ Սարօյից ջոկ:

—Խօ՞սք է տւել քեզ, Սարօ՛ ջան, հոգիդ սիրես՝ դրո՛ւստն ասա:

—Տւել է, չի տւել՝ նորան չի առնիլ:

—Թէ տւել է, դրուստն ասա՛, գիշերս փախցնենք: Ափարդ բէգի դոստն է, ձեզ մարդ բան չի ասիլ:

—Մօ՛, ասում էր Սարօն փքւելով, ասում եմ, որ բանը սիրով լինի, թէ բանը այդտեղ հասնի, Աստուած ողորմած է:

Սրանք էլ հասան Ս. Գերեզման:

Այստեղ երկիւղածութեամբ ամեն մարդ, իւր ուխտը կատարելուց յետոյ, ընկերների հետ կրկին ցածրանում էր դէպի իւր հիւղը: Այս օր մի տարօրինակ մարդ ամենքին զարմանք էր պատճառում: Այդ

աղքատը քրդի շորերով նստած գերեզմանի քարի կողքին, խլիկի մէջ փաթաթւած, անմոռնչ լաց էր լինում: Դորա միայն ճակատն ու աչքերն էին երևում և մազերի մէջ ճակատի մէջ տեղը մի մեծ խուլ ունէր, որի կէսը ծածկւած էր գլխի չթի և քիւլածի տակ: Ամենքը դորա հետ երկիւղածութեամբ էին վարւում, բայց մի չարածի համարձակեց հարցնելու, թէ դա ք՞ուրդ է, թէ հայ: Բայց երբ պատասխան չը ստացաւ, սկսեց ձեռքիցը փայտը քաշել, վերայիցն էլ խլիկը և զայրացնել միմոտութիւններով: Այս կատակները շատերի ծիծաղը շարժեց և սաստիկ զայրացրեց անծանօթին: Ուխտաւորներն կոտորներով մարդուն կանչուրտելով, ծիծաղելով հեռացան: Երկուսը տարածեցին կոտորներով մարդու համբաւը և շատերը սպասում էին նորա սարից վայր գալուն:

Իրիկւայ մթանը վայր իջաւ անծանօթը և, մի հիւղի տակ գիշերելուց յետոյ, առաւօտը վաղ գնաց եպսպաւորի տանուտէրին գրտնելու: Զարմացան գիւղացիք, երբ իմացան որ անծանօթը ուզում էր մի քանի ոչխար գնել:

— Անունդ ի՞նչ է, հարցրեց տանուտէրը:

— Ռոստոմ, ասաց կոտորներով մարդը:

— Ռոստոմ աղբէ՛ր, ո՞րտեղացի ես, կրկնեց տանուտէրը:

— Զաւախցի:

— Լա՛ւ, լա՛ւ: Քանի՞ ոչխար ես ուզում գնել:

— Մի տասը հատ կ'առնեմ:

— Լա՛ւ, Ռոստոմ աղբէ՛ր, հաց կե՛ր, ես իմանամ, ով որ ունի ծախու, երթանք առնենք:

Ռոստոմին բերին նախաճաշ, հաց, պանիր, սեր և մածուն: Ռոստոմը ախորժակով կերաւ, կշտացաւ և, տանուտէրի հետ մի քիչ մանգալուց յետոյ, երեք ոսկի տւեց ու վեց ոչխար առաւ, առաջը խառնեց և է՛հ, հէ՛, է՛խ, է՛խս ասելով՝ քաղաք բերեց ծախելու: Առաւօտը վաղ բաղարում ոչխարի չորս բոլորն էր ման գալի Ռոստոմը: Այդ օրերը մորթելու մալ քիչ են բերում և մանրաբազները շրջապատեցին Ռոստոմին, բայց հնարքը չը գտան գնելու: Քուրդը ասում էր, որ չորս ոսկուց պակաս չի տալ վեց ոչխարը և ուրիշ բան չէր խօսում: Ոչ լաւ խօսքով, ոչ հայհոյանքով և ոչ էլ ծաղրածութեամբ կարողացան քրդին համոզել ու ձեռքից խլել ոչխարները: Ռոստոմը

երեք օր շարունակ տանում էր մօտակայ սարերի վերայ, արածացնում ու մի շալակ խոտ էլ քաղելով բերում քաղաքը, հրապարակում սպասում էր ոչխարները ծախելու: Երրորդ օրը պղնձագործ Դաւիթն եկաւ քրդի մօտ և ուզեց գնել ոչխարները:

Բայց Դաւիթը բոլորովին փոխել էր, այնպէս որ դժւար էր նորան ճանաչել: Թէ ի՞նչ էր պատահել վերջին երեք չորս ամսաց մէջ, հարկաւոր է նախ պատմել:—

Դիտենք որ Դաւիթը Տիրուհու հազարների սիրովը վառած էր: Այնքան ժամանակ այս մտքի համար ամեն զրկանք ու նեղութիւն յանձն էր առած, միայն նպատակին շուտով հասնելու յուսով: Անակնկալ կերպով Իլիջէի ջրերից Տիրուհու փախուստը յուսահատեցրեց Դաւիթին: Սկզբում կարծում էր, որ Կախոսի հետ փախած կը լինի, յետոյ Իլիջէի դաշմադամի և ուրիշ ականատեսների վկայութիւնով համոզւեց, իբր լազերի առեւանգած լինելուն: Այս պատճառով թախանձեց տէր-Կարապետին, որ անմիջապէս ամեն կողմ մարդիկ հանել տայ և բոլոր զաւառներում փնտռել տայ փախցրածին: Բայց վարդապետի լոկ խոստումներից և անտարբերութիւնից ստիպւած, մի ամբողջ ամիս անճարացած ինքն անձամբ ման եկաւ, քննեց ամեն մի գիւղ ու գաւառ՝ կեանքը վտանգի դրած: Թէև Սուլթանի գերիշխանութեան անհնազանդ, հարկից, տուրքից ազատ, անսանձ ու վայրենի Պարխար լեռների որդիքը, լազերը, մի ակնթարթում կարող էին մի գնդակով այս լրտեսին գլորել, բայց խորամանկ աղւէսը նրանց աչքերը կուրացրել էր իւր շալակած կլապործի փուքսովը: Տնից տուն ման էր դալիս ու կանչում.

—Ո՞վ ունի կլայեկելու ամաններ:—Ամեն գիւղ մի քանի աման կլայեկելով անցաւ մինչև Տրապիզոն: Այստեղ տեղեկացաւ, որ իւր փնտռածը Կ. Պօլիս վանքն է քաշւել:

Դաւիթը հասկացաւ իւր գլխին խաղացած վարդապետի խաղը և, առանց ձայն ու ծպտուն հանելու, վերադարձաւ Կարին: Տէր-Կարապետը սկսեց սառը վարւել Դաւիթի հետ: Պղնձագործը իբր թէ չէր նկատում նորա անտարբերութիւնը ու շարունակում էր իւր խոնարհ ծառայութիւնները: Դաւիթը խորհում էր վրէժը լուծել, բայց չէր իմանում ի՞նչպէս զցէր վարդապետին իւր թակարդը:

Գտաւ պղնձագործը մի հարբեցող, բայց քաղաքում յայտնի

անձնաւորութիւն, որը վարում էր զազայի ինժեների և արխիտէկ-տօրի դերը, թէև այդ գիտութիւնների այդ ու բէնից տեղեկութիւն չ'ունէր։ Սերտ ընկերութեամբ կապւեց հետը և ամեն օր տասը կամ քսան ղուրուշի մաստիկէն չէր խնայում նորա համար։ Ամեն իրիկուն մի տեղ ժողովում ու իրար հետ երկար ուտում, խմում, քէֆ անում։

Խալիդ բէգը (այսպէս էր անուանւում) հարբած ժամանակը բաց-ւում էր, իւր զգացմունքներն ու ցանկութիւններն յայտնում Դաւ-թին. վերջինս էլ ամենայն ուրախութեամբ աշխատում էր լրացնել նորա իղձը։ Խեղճ երկրաչափը փողի շատ նեղութիւն ունէր. Դաւ-թին այդ դէպքում էլ օգնում էր։ Մէկ, երկու ամսից այնպէս մտեր-մացան, որ Խալիդը իւր բոլոր գաղտնիքներն Դաւթին պարզեց։

Խալիդ բէգը զանգատւում էր իւր պարտքերից, որ օրից օր ա-ծում էր և տոկոսովը բարդւում։ Դաւթին գիտէր նորա նեղ վիճակը և աշխատում էր նորա գրպանի սովը սաստկացնել։ Մի օր Խալիդը առանձնապէս խօսեց Դաւթին, որ մտածեն և մէկից շատ փող ձեռք բերելու հնարը գտնեն։

—Դաւթի՛թ, ասում էր Խալիդը կատակով, կտրածդ փողերից չը կա՞յ, որ ծախսենք։

—Նրանք պատւից ընկան, էլ չեն անցնում։

—Նորը կտրի՛ր։

—Այդ փորձը ինձ խելօքացրել է, ուրիշ բան մտածել կարո՞ղ ես, ասա՛։

—Ի՞նչ պիտի մտածեմ, դատի՛ր ու կեր։ Աշխարհն այդպէս է ապրում։

—Հնարքը գտի՛ր, խաբի՛ր, թալանի՛ր—աշխարհքն այդպէս է եօլաց գնում։

—Ախար վաստակ չը կայ, ռոճիկը քիչ, տունը մեծ, դրամա-դուլս չը կայ, որ մեծ գործերի ձեռք զարկեմ ու կանոնաւոր ապրեմ։

—Քիչ քիչ մօտ արա՛։ Ձե՞ս իմանում, որ ջուրը կաթիլ կաթիլ լճանում է, հեղեղի նման վազում ու գնում։

—Մաղրո՞ւմ ես։

—Ինչի՞ք եմ ծաղրում, այդպէս են ասում։ Մի՞թէ բոլոր հարուստ-ները այդպէս չեն առաջ եկել։

—Դաւիթ, Դաւիթ, նրանք խեղճի արիւնն են ծծել:

—Ո՛չ, բէ՛գ, ո՛չ, նրանք խելօքութեամբ են ժողովել:

—Ո՛չ, ո՛չ, նրանք ուղղակի և անուղղակի խելօքութեամբ կամ խորամանկութեամբ գողացել են իրանց բուկից, շորից, տան ծախսերից, դրացու թոյլութիւնից, յաճատորդի խախտութիւնից, դիւղացու աղքատութիւնից և քրդի կարօտութիւնից: Տւել են յիսուն ղուրուշանոց ապրանքը հարիւրի և, վեց ամիս յետոյ, տարեկան քսանը չորս տոկոս էլ վրայ եկել և միշտ կարիքներում խեղդածներին բարերար հանդիսացել: Տրտնջացողներին էլ իրանց լաւութիւնների ու բարութիւնների կտրելովը վախեցրել են: Այնքան որ ճանկերն ընկնես, մինչև բնբուլներդ չը պռկեն, յայտնի բան է, չես կարող ձեռքերիցը ղուրս պրծնել:

—Եդ դու լա՛ւ քարող տալ դիտես, ինչի՞ մէջիդում մէկ վալիդի պաշտօն չես խնդրում: Զը դիտե՛ս, որ դրանք չեն անցնում, կարող ես՝ դու էլ արա՛ և մի՛ նախանձիր ուրիշի վերայ:

—Ե՞ս, ե՛ս չեմ կարող խարդախ, խաբեբայ, ստախօս, կեղծաւոր, երկերեսանի և ստրուկ դառնալ: Այդ ձիրքերը իմ օճախիս չէ վիճակած: Սուլթան Մուբադից մինչև այսօրը սուրը ձեռքերս միշտ կուել կամ կառավարել ենք: Խաթունը աւելի քաջ է եղել, որ ամուսնու մահից յետոյ Իսլամն ընդունելով, արգանդի որդւոյն հօր ժառանգութիւնից չի զրկել: Բայց մեղկ պապս, Սուլէյման փաշան, Սուլթան Մահմուդի նիզամից (չանոնաւոր քօր) վախենալով, հազար տարւան ժառանգական կալածքները առանց տրտունջի յանձնում է, գանձից տարեկան մի քանի հազար ղուրուշ ստանալու պայմանով: Իսկ այսօր մենք տարիներով սպասենք, որ Կ. Պօլսից իրադէ (հրահան) գայ ու մեզ բամազանից բամազան մի ամսական խարջլուխ (ծախոյ) տան:

—Մի՛ վրդովւիր, բէ՛գ, մի՛ վրդովւիր: Աշխարհքում ո՞վ չէ ապրել: Ապրուստի համար էլ մարդ այդքան հոգայ:

—Ի՞նչ ես խօսում, Դաւիթ. ողջ գաւառի, երեք հարիւր ութսուն գիւղերի տիրոջ թողը այսօր անքում է նալքանդ Յարութիւնի երեք հարիւր ոսկու պարտքի տակը և իւրաքանչիւր տարի եօթանասուն երկու ոսկի էլ տոկոս է վճարում: Այս դեռ հերիք չէ, առաջի օրը այդ մրոտ մեխ ջարդողը համարձակում է ասելու, որ

եթէ մինչև յուլիս իւր փողերը չը վերադարձնեմ, պարտաւորւած պիտի դանգատ տայ և տներս սեք վեստրի տակ առնէ:

—Է՛հ, շան հաշալուն ո՞վ է մտիկ տալի:

—Դաւիթ, խօսելուն վերջ չը կայ, որքան շատ խօսենք, այնքան աւելի պիտի վրդովեմ. ասա՛, դու կարո՞ղ ես փող գտնելու ճարը տեսնել:

—Ի՞նչ գիտեմ:

—Բէգլար բէգից մի հինգ հարիւր ոսկի պոկել չե՞նք կարող:

—Խեղքս չի կտրում, նա առանց ասպահովութեան փող դուրս չի տալ:

—Պալլարի՞ց:

—Ո՛չ, ո՛չ: Մօտն որ երթանք, ինքը քեզնից առաջ փող կը խնդրէ, որ էլ դու բան չ'առաջարկես:

—Զմշկեանի՞ց:

—Նորա ծառաները կ'ասեն՝ թէ աղէն տանը չէ:

—Ոչ մի տեղից յոյս չ'ունե՞ս:

—Բոլորովին:

—Արի՛ գնանք սարը ու ճանապարհորդներին կողոպտենք:

—Այդ մեր գործը չէ:

—Տուն մտնենք, թալանենք:

—Դորան քիչ խելքս հասնում է:

—Ո՞ւմ տունը մտնենք. Ղարազեօղեանցի՞:

—Ո՛չ, նրանց արջւենի ծառաների ձեռքից առողջ չենք ազատուիլ:

—Մալումեանի՞:

—Նորա տանը բան չենք գտնիլ:

—Ազարեանի՞:

—Նորա դամբոռները մեզ կը խեղդեն:

—Հասպա ո՞ւմ:

—Այնպիսի մի տեղ, որ ոչ ծառայ լինի, ո՛չ շուռն, ո՛չ պահապան և ո՛չ բազմութիւն:

—Այդպիսի տեղն էլ փող չի լինիլ:

—Ես մի այդպիսի տեղ գիտեմ, որտեղ չափից շատ փող կայ:

—Շա՞տ փող կայ:

—Հինգ հազար ոսկի, ես գիտեմ, որ կայ, աւելին էլ՝ մեր բաղդին:

- Այդ ո՞րտեղ է:
 —Քաղաքի մէջ:
 —Յայտնի թաղո՞ւմ է:
 —Ոչ, անց ու դարձը շատ սակաւ է:
 —Ո՞վ է:
 —Ինչի՞դ է հարկաւոր, չեմ ասիլ:
 —Դէ՛հ, ասա ո՞վ է:
 —Անկարելի է:
 —Թէ յոյս դնես, ապա՛, պատրաստութիւն տեսնենք, երթանք:
 Տունը լաւ յայտնի՞ է քեզ:
 —Ամեն ծակ ու ծուկը գիտեմ:
 —Փողի որտեղ լինե՛լը:
 —Երկաթի սնդուկում, որի բանալին վերան է և ես շատ հեշտութեամբ կարող եմ բանալ:
 —Եթէ հաստատ գիտես, որ փող կայ, վաղը ես մի չորս կամ հինգ կտրիճներ կը հաւաքեմ, մի լաւ քէֆ կ'անենք ու խորհուրդ անելուց յետոյ՝ կ'երթանք:
 —Շա՛տ բարի, հզուց ժողովւենք:
 —Ո՞րտեղ:
 —Որտեղ որ կամենաս:
 —Քօռ-Ալիենց տանը: Բայց հարկաւոր է մեծ խորոված, արաղ և գինի, որ կուրացնենք նրանց աչքերը:
 —Ես կը տեսնեմ այդ պատրաստութիւնները:
 —Մէկ գէր ոչխար հազիւ բաւականանայ:
 —Շա՛տ բարի, գիտեմ, որ անկուշտ են:
 —Գիշեր բարի՛, գնամ:
 —Լո՛յս բարի:
 —Տեղը չ'ասացիր, հանգստութիւնս գիշերս պիտի կտրւի:
 —Վաղը գնալիս կ'իմանաս:
 —Լա՛ւ, լա՛ւ:
 Դաւիթը մինչև լոյս մտածեց և երկու հազար ոսկի իրան բաժին հանելով, օտար աշխարհ փախչելու որոշեց:—Այն տեղերում մեծ հարստութիւն ձեռք բերելու երևակայութիւնների մէջն էր:
 Առաւօտ կանուխ ժամ դնաց, այստեղից ժամատուն և երկար

խօսակցեց տէր-Վարապետի հետ: Դաւիթը համոզում էր նորան, որ ինքը միշտ եղել է ու պիտի մնայ վարդապետի հաւատարիմ ստրուկը: Տէր-Վարապետը փոխադարձաբար իւր շնորհակալութիւններն էր յայտնում նորան՝ իւր բոլոր գործունէութիւնների համար և սրտանց ցաւում Տիրուհու կուսանոց մտնելուն՝ վերայ: Խոստանում էր ապագայում մի աւելի յարմարաւոր բաղդի հասցնել: Երկու ժամ աւելի տեւեց տեսակցութիւնը և երկու կողմերն որքան որ խաբեպատիր խօսքերով իրար շողոքորթեցին, բայց իրանց անկեղծութեանը իրար չը կարողացան համոզել: Երկուսն էլ իրար խաբած կարծելով բաժանւեցան:

Իրիկան դէմ բաղարում միս չը գտնելով, Դաւիթը գնաց հրապարակ ոչխար գնելու և պատահեց մեր կոտողներով Խոստովին:

— Մի ոչխար ծախէ ինձ, կուռօ՛, ասաց Դաւիթը:

— Աղա՛, ասաց կոտոշաւորը, մէկ-մէկ չեմ ծախում, վեցը մէկ-տեղ եմ ծախելու:

— Քո՛ւրդ, ինձ մի հատ է հարկաւոր:

— Զէ՛, ղուրբան աղա՛, մէկ-մէկ չեմ ծախիլ:

— Ես դասաբ չեմ, վեց հատն ի՞նչ անեմ:

— Զեմ գիտում, աղա՛, վալահ՛ ես չեմ բաժնիլ:

— Լա՛ւ, ի՞նչ ես ուզում վեցին:

— Զորս ոսկի, աղա՛:

— Ոսկին ի՞նչ է, ղու ղուրուշ ասա՛:

— Ղուրուշով չեմ գնել, աղա՛, ոսկով եմ գնել:

— Ա՛յ քուրդ, յի՛մար ես, խե՞ ես, ի՞նչ է:

— Զեմ գիտում, աղա՛:

— Ախար վեց ոչխարին էլ չորս ոսկի կը տա՞ն:

— Եղպէս է, աղա՛:

— Սա խելքը կորցրածի մէկն է երևում:

— Դրուստ է, աղա՛:

— Երեք ոսկի տամ:

— Զէ, աղա՛, չորս...

— Տո՛ւր, տո՛ւր, միջամտեցին շրջապատողները և առնողի ու ծախողի ձեռքերը իրար կպցնելով՝ սկսեցին թափ տալ՝ տո՛ւր, տո՛ւր կանչելով:

—Ձէ, չէ, չէ, գոռում էր քուրդը:

—Լա՛ւ, ասացին միջամտողները, երկու ճերմակ մէջիդիէ էլ աւել:

Քուրդը լռեց: Առուտուրը գլուխ եկաւ:

—Դէհ, քէհ՝ խանի ակոռը, ասաց Դաւիթը, և փողերդ ստացի՛ր:

—Լա՛ւ, աղա՛, ասաց կոտոշաւորը. ո՞ր կողմը երթանք:

—Ետեիցս արի՛, ասաց Դաւիթը, ու առաջ ընկաւ, գնացին մեզ յայտնի Օսման փաշայի խանը: Ոչխարները ակոռը անելուց յետոյ, քրդին տարաւ իւր սենեակի դուռը կանգնեցրեց:

—Բոլորը ճերմակ մէջիդիէ տամ կ'ընդունես, ասաց Դաւիթը:

—Լաւ, աղա՛, ասաց քուրդը:

Դաւիթը ներս մտաւ: Մութը կոխել էր և դժւար էր որոշուած առարկաները: Խանութաւորները խանութները կողպում էին և ոստիկանները բազարի այս ու այն կողմը ուշադրութեամբ քննում: Դաւիթը քսակը ձեռքը դուրս եկաւ և սկսեց համրել մէջիդիէները: Երբ ութ հատ համրեց ու ձեռքը կոխեց քսակը, քուրդը Դաւթի երկու դաստակներն ամուր բռնեց և սկսեց գոռալ. —Ձաբթիէ՛, հիւսմէթի-Մուհամմէդի, զաբթիէ, (ռոփէտն, Մուհմէդի հաւաքողեալ ռոփէտն): Դաւիթը որքան որ աշխատեց, չը կարողացաւ աղատուել քրդի ձեռքիցը: Բազմութիւնը եկաւ լցւեցաւ: Կեղծ մէջիդիէներն, որ գետնի վերայ թափթըփւած տեսան, սկսեցին բռուցքներով Դաւթի գլխին զարկել և գոռոռալ. —Սատկեցի՛ք այս քեաֆիրին: —Մինչև ոստիկանութեան դալը այնքան խփեցին, այնքան ծեծեցին, որ բժժեցաւ Դաւիթը:

Ոստիկանութիւնը կեղծ փողերը հաւաքեց ու Դաւթի ձեռքերը ետևը կապած՝ հրելով ու քաշքշելով տարաւ ոստիկանատուն, որտեղից առանց այլ և այլ քննութեան՝ խփոյն բանտը:

ԽԲ.

Կ Ո Յ Ր Ը

Դաւիթը կրկին անգամ հանդիպեց իւր վաղածանօթ բանդապետ Իբրահիմ աղային: Սա շատ մտերմաբար ընդունեց պղնձագործին և սովորական շղթայն չը զարկեց ոտքերը: Իրիկունն էլ սովորական պատին կցւած ընդհանուր շղթայի մի օղակը չը զցեց Դաւթի վիզը: Պղնձագործը առաջին անգամ բանտապետին լաւ շա-

Հելուց զատ, բանտից դուրս գալիս անմիջապէս Իբրահիմ աղայի տունը զայնիայ, շաքար և կնոջը կապաղու ղուլթնի ղրկեց: Իբրահիմ աղան յոյս ունէր, որ առաջւայ նման կարող է էլի շուտով ազատել Դաւիթը:

Թէև բանտի Հիւսիսային կողմը առանձին տեղ էր որոշւած մի քիչ պատւաւոր բանտարկեալների համար և Դաւիթն էլ այդ տեղ էր դրւած, բայց ընդհանուր տեսարանը սոսկալի էր:—Քսան արշին երկայնութիւն ու տասներկու արշին լայնութիւն ունէր, աւելի աստուի էր նման քան թէ մարդու բանտի: Յատակը հողից, որի վերայ փռւած էր խոտ և ամեն մի բանտարկեալի տակը մի կտոր խսիր, բանտարկեալներն ունէին իրանց բարձն ու վերմակը կեղտերի մէջ կորած: Պատերի քարերը կարելի էր համրել և միջոցներիցը հողը անդադար թափուում էր:

Ձորս երկաթեայ վանդակներով փոքրիկ լուսամուտներ ունէր Հիւսիսային պատից, որոնք համարեա առաստաղին կպած էին: Բանտի երկայնութեամբ մէջտեղից մի արշին տրամագծով փայտից կլոր չորս սիւներ կային: Առաստաղը, որ համարեա եօթ արշին բարձրութիւն ունէր, խոշոր գերաններով ծածկւած և գերանների միջոցներում զգած մարդակների միջից հողը անդադար մաղւում էր: Թէ առաստաղը, թէ պատերը, թէ սիւները, թէ լուսամուտներն և թէ ամեն անկիւնները սարդի պէս պէս ոստայններով զարդարւած էին: Ապականւած զարշելի օդը, զանազան սողունները, միջատները և սոսկալի ծխերն ու բուրմունքը՝ դռնից ներս նայելիս անգամ՝ սաստիկ զզւանք էին պատճառում մարդու: Այստեղ սպասում էին հարիւրաւոր մարդիկ իրանց դատարաններում ունեցած մարդասպանութեան, գողութեան, յափշտակութեան, պարտքի և ուրիշ յանցանքների գործի վճռին:

Դաւիթը յոյս ունէր, որ վարդապետը անպատճառ կ'աշխատի անմիջապէս իրան ազատելու այս օթեւանից: Ամեն մի անցնող վայրկեաններն ու ըրպէները համրում էր, ներս ու դուրս ման եկող ծառաներին միշտ հարցեր էր տալիս, բայց փնտռող չ'եղաւ: Բանտարկեալների ծանօթները գնում, գալիս, հաց, կերակուր, ծխախոտ, միրգ և ուրիշ նիւթեր բերում էին: Շատերն էլ հսկողութեան տակ մօտենում էին իրանց բարեկամներին, ազգականներին, եղբայր-

ներին, ծնողներին, խօսում, քաջալերում, յոյսեր տալի, մխիթարում ու հեռանում էին: Բանտարկեալներից մի քանիսի մօտ խօսակցութեամբ անցկացրեց բաւական ժամանակ Դաւիթը: Բանտի ծառային ուղարկեց տէր-Վարապետի մօտ, որին վերջինս համարեա թէ վռնդեց այս խօսքերով.

— Գնա՛, ասա՛, որ իմ վերայ թող յոյս չը դնէ: Ես նորա խօսքերին հաւատալով առաջի անգամ օգնեցի, բաւական է, էլ պարտաւոր չեմ և եթէ օգնեմ, խղճիս դեմ մեղանշած կը լինիմ:

Դաւիթը շանթահարած լսեց այս պատասխանը և բաւական ախտեր ու օ՛ֆեր քաշելուց և լաւ մտածելուց յետոյ, կարծեց որ ուրիշ պատասխան չէր կարող տալ իւր ուղարկած մարդուն, որը կառավարութեան մի փոքր պաշտօնեայ էր: Բարեկամներից մէկին կանչեց և խնդրեց, որ զնայ ու մի որոշ պատասխան բերէ: Սորան աւելի մեծ անպատուութեամբ ճամբեց, ապսպրելով որ ուրիշ անգամ մօտն էլ մարդ չ'ուղարկէ:

Յուսահատութիւնը պատեց պղնձագործին և մթնեց նորա աչքի լոյսը: Այդ ժամերում ի՞նչ սարսափելի տխուր պատկերներ չ'անցան նորա մտքից...

— Այդ անիծւած քուրդը, ասում էր նա ինքն իրան, այդ կօրօն, այդ կոտորաւոր սաղապէլը, այս երկրորդ անգամ բանտարկութեանս պատճառն էլ դա եղաւ: Եւ ի՞նչպէս կուրացայ, որ սկզբում չը նկատեցի ճակատի կոպը..... Վա՛յ, Ռոստո՛ւմ, վա՛յ, թէ երրորդ անգամ էլ պատահես, արդե՞օք կախաղան ես հանել տալու ինձ, թէ կացնով վիզս կտրել տալու: Ա՛խ, այս ի՞նչ սարսափելի պատահարներ են...: Շէկ Յակոբից խօսք առածս գիշերը նա ինձ անհանգստացրեց և այն օրից մինչև այսօրս երկու անգամ երևեցաւ աչքիս և երկու անգամին էլ ինձ մահացու հարւածներով խոցեց: Ո՞վ է իմանում, այս վիճակիցս էլ ազատելո՞ւ եմ.....

Իրան բոլորովին անօգնական, անտէր և կորած զգացած ըստէում՝ բանտապետը առաջնորդում էր մի թուրք ծառայի, որը սինու վերայ զանազան կերակուրներ շարած՝ բերեց դրեց Դաւիթի առաջը: Բանբերը մտերմութեամբ նստեց մօտը ու սկսեց խօսակցել: Դաւիթը շատ զարմացաւ և մի լրտես համարելով՝ զգուշութեամբ վարեցաւ հետը: Բանբերը կամաց իմացրեց, որ Խալիդ բէգն է իրան ուղարկողը:

Դաւիթը երկար մտածելուց յետոյ յիշեց, որ սորան մի անգամ նորա հետ խորհրդակցելիս տեսել է, ուստի հանդարտւելով հարցրեց թէ՛ ի՞նչպէս է կերակուր ուղարկողի առողջութիւնը:

— Դիւղն է, ուշ ժամանակ գուցէ գայ, ասաց պատգամաբերը:

— Հասկացայ, ասաց բանտարկեալը: Բան բերողը դատարկ ամաններով ետ դարձաւ:

Կէս գիշեր էր: Բանտում ամեն մարդ խոր քնի մէջ էր: Առաստաղից կախած կոտրտած ապակեայ լապտերից ճարպէ ճրագի աղօտ լոյսը տարածւած էր ամեն կողմ: Սիւնների շուքերը տեղ տեղ մութ ստւեր էին գցել: Դաւիթը իւր մինդարի վերայ զարթուն, բաց երկնցած էր, անդադար մէկ կողքից միւսի վերայ էր դառնում, հառաչանքներ քաշելով:

Կողքի պատից, որ օճառի գործարանը բաժանում էր բանտից, մեղմ ձայներ լսեց: Բոլոր ուշադրութիւնը հաւաքած, անշուշտ ականջը պատին կպցրած՝ լսում էր Դաւիթը: Մարդու ձայն չէր լսում, երբեմն երբեմն փայտի բաղխիւն և քարի գլորելու ձայն էր գալիս: Մի քիչ յետոյ ձայնը սաստկացաւ և փսփսոցներ էր իմանում: Սառը քրտինք հոսեց Դաւիթի ճակատից և սիրտը բաբախում էր արագութեամբ թրթռալով: Աչքերը չորս կողմն էր դարձնում և ամեն կողմ խոր քնի մէջ թմրած բանտարկեալներին քննում: Բանտարկեալները յաճախ դէլին էին տալիս և սրանց ձայները թրմբուկի դրմբղմբոցի նման զղրդացնում Դաւիթի կուրծքը: Այս միջոցին ներս մտաւ բանտապետը երկու զինւորներով ու մի առ մի քննեց բանտարկեալներին, բանտի ամեն կողմը: Մօտեցաւ Դաւիթին, որը սուտ քուն արած խորդում էր: Վեր քաշեց վերմակը և ծածկեց Դաւիթի քամակը ու հեռացաւ: Ծառի գործարանից դղրդոցը շարունակում էր: Մի տասը րոպէ Դաւիթը հանգիստ շարունակեց իւր կեղծ քունը: Յետոյ քիչ քիչ գլուխը շուռ տւեց, բարձրացրեց և մեռելային հանգստութիւնը տեսնելով կրկին ելաւ նստեց: Այս բոլորին մի երկաթէ ձողի ծայրը ոլորւելով դուրս եկաւ պատից և այդ ծակից ներս ցլոաց լոյսը: Դաւիթը զգուշութեամբ մօտեցաւ ծակին, անձանօթ և անորոշ ձայներ լսելով՝ կրկին պառկեցաւ մինդարի վերայ: Պատը շարունակեցին քանդել և մարդ դուրս գալու չափ ծակ բաց արին: Մակից գլուխը դուրս հանեց ցերեկը կերակուր բերողը ու խեղդւած ձայնով կանչեց:

—Դաւիթ, Դաւիթ:

Դաւիթը ցուցամատը բերանին դնելով՝ լուել հրամայեց, մօտեցաւ բացւածքին և նկատեց Խալիդ բէգին, որ իրան դուրս էր կանչում բանտից: Դաւիթը օճառի գործարանում Խալիդի հետ բաւական խորհուրդ անելուց յետոյ, ընկերներից մէկին ճամբեցին փողոցները քննելու, երկրորդին՝ հսկելու, մի ուրիշին՝ լուր բերելու: Դաւիթը շորերը փոխելով հարցրեց Խալիդ բէգին.

—Լծակ ունէ՞ք:

—Երկու հատ, պատասխանեց բէգը:

—Մկրա՞տ, սղո՞ց, մո՞մ, լուցկի՞:

—Կա՛յ, կա՛յ:

—Սուր դանա՞կ, մախա՞թ:

—Իմ դանակիս վերայ կայ:

—Տո՛ւր ինձ:

—Վեր ա՛ռ:

Քոռ-Ալին ներս մտաւ և իմացրեց, որ գիշերւայ պահապանները վերադարձան Խալիֆի մահլէից (Խաղէց):

—Գնա՛նք, ասաց Դաւիթը: Ալի՛, դու առաջ անցի՛ր:

Նեղ ու անանցանելի դառիվեր փողոցներից բարձրանալով մեծ շրջան անելուց յետոյ, լեւան կողմից իջան հայ-կաթուղիկաց ժամատան երդիքը: Երկուսին ճանապարհները հսկելու թողին, Դաւիթը, բէգը և Ալին մտան տան օճախը: Կափարիչը բացին և լծակով երկաթի երեք ճաղերը պոկեցին: Կափարիչին կցւած սրղին փաթաթւեց Դաւիթն ու իջաւ, նորա ետեւից բէգը և Ալին: Հասանը օճախանցքին պահապան մնաց:

Դաւիթը իւր սովորական տան պէս թաթերի վերայ առաջ էր գնում: Ալին մոմը վառեց: Սանդուղքներից բարձրացան և բաց դռներից առանց նեղւելու ներս մտան: Ննջարանի դուռը վրայ էր դրած: Դաւիթը զգուշութեամբ նիզը վերցրեց և ներս հրեց: Փըչեց, Ալիի ճրագը մարեց, երեքը միասին ներս մտան ու գնացին տէր-կարապետի կողինքի վերայ նստեցին: Երկու կողքերից թւերն ու ոտքերը բռնեցին Ալին ու բէգը, Դաւիթը ձախ ձեռքով աղուկը վարդապետի բերանը կոխեց և աջ ձեռքով դանակի վերայի մախաթը կոխեց նախ նորա աջ աչքը, առանց հեկեկոցին լսելու, յետոյ ձախ

աչքը, և երկու ականջները: Սարսափելի կերպով լացեց տէր-կարապետը, բայց առանց ականջ դնելու մղկտոցին ամուր կերպով ձեռքերն ու ոտքերը կապկպեցին և կողինքի մէջ դնելով՝ վերան դարսեցին վերմակ ու մինդարներ, որ հեծկտոցի ձայնը կտրի, որտեղ և նւաղեց:

Նկեղեցական բոլոր զարդերը, արծաթ և ոսկի ամանները ժողովեցին: Բացին սնդուկը և շատ զարմացան, որ միայն հազար հինգ հարիւր ոսկի գտան:

Քաղկեդոնում այգեստանների մէջ, բնակութիւններից ոչ շատ հեռու, մի մշտադալար և մշտագարուն պարտիզի մէջ գտնւած երկյարկանի փայտաշէն տանը, ապրում է մի երկու աչքով կոյր և խուլ նշանաւոր հոգեւորական, որի ձախ ականջը մի քիչ լսում է: Երկու հասակաւոր և չորս մատաղահաս (որոնց ազգականներն է կոչում) կոյսեր մեծ խնամքով հոգում են այս հոգեւորականի կեանքի պաշտպանութեան բոլոր պէտքերը: Ամեն առաւօտ կանուխ Հայդար փաշայի երկաթուղիով հանքալին ջրեր են ստանում, որով լողացնում են, սալներով Ալէմդաղիից բերում են «կենսատու ջուր», որը առհասարակ խմելու և կերակրի են բանեցնում: Լողարանից դուրս գալուն պէս, երկու մատաղահաս կոյսեր թէն ընկած՝ տանում են ծաղկանոցը, որտեղ ամեն մի ծառի և ծաղիլի մօտեցնում են, որ կոյրը շօշափէ ու հոտոտայ քաղցրաբոյր ծաղիկներն ու վարդերն: Ծաղկանոցում լճակի մօտ բազմոցի վերայ նստում, ընդունում է սերուցկով սուրճը զանազան քաղցրաւենիներով, մեղրով, կարագով և կարկանդակներով:

Նախաճաշից յետոյ այգու շուրջը, ծառերի հովանու տակը երեք չորս անգամ մանգալուց յետոյ, կանանչներում գտնւած նստարաններից մէկի վերայ նստում, զանազան մրգեր քաղել տալիս և ուտում է: Շատ անգամ, ուզածը չը կարողանալով հասկացնել կոյսերին, կոպիտ խօսքերով անպատուում, երբեմն էլ խածած մրգերը գցում ու սկսում է բարձր ձայնով հայհոյել և անիծելիւր վիճակը: Այսպիսի դէպքերում կոյսերը առաջը չօքում և լռելեայն արտասուալի աչքերով աղօթում էին:

Ճաշերին անուշաբոյր և քաղցրահամ կերակուրներից և խմիչք-

ներից համ չ'առնելով՝ թափում է յատակի վերայ, կոտրատում թանկագին ամանները և զուգուգում սաստիկ կատաղութեամբ խոհարարի և քոյրերի վերայ: Միշտ տրտնջում և զանգատում է, որ իրան լաւ չ'են խնամում: Ախորժակը բացւելու համար զանազան բժշկական և քիմիական դեղեր էր ընդունում և կերածը մարսելու համար պէս պէս ջրեր խմում: Ճաշերից յետոյ ժամերով նոյն կոյսերի հետ զբօսնում և մարմնամարզութիւններ էր անում:

Գիշերն առանց օպիումի և խաշխաշի քուն չէ գալիս աչքերին և անդադար թաւալւելով մահիճում, տրտնջում է բազդի դէմ: Այս ճոխ կեանքում ու ապրուստում ծերունու տրտունջներին համար ու հաշիւ չը կայ և դառն մահը չէ գալիս իւր աւանդը տանելու, որին թշուառ սրտանց փափագում է:

Սորա տառապանքներում յաճախ նշանաւոր ժեզուիտ հոգեւորականները և յայտնի անձնաւորութիւնները իւր մօտը գալով մի ուստին գլանաձև գործիքի օգնութեամբ հետը ժամերով խօսակցում, զանազան խորհուրդներ և հրամաններ ստանալով՝ հանձարի վերայ զարմանալով և վիճակի վերայ ցաւելով՝ հեռանում են: Բայց յաճախողներից սովորաբար դժգոհ լինելով շատերին անպատուում և վաճառում է: Ժեզուիտների մեծաւորը շաբաթը երկու անգամ գալիս է մօտը և ժամերով անհասկանալի բարբառով խօսակցում:

ԽԳ.

Խ Ո Ս Տ Ո Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կարինում մի տան վերի յարկում ապրում էր մի ամենախեղճ ընտանիք: Զունեւորութիւնը տիրապետում էր ամեն կողմ: Դառն աղքատ էին, տնանկ և ամօթներիցը ձայները դուրս չէին կարողանում հանել: Մի բարեկամ էլ չ'ուներին, որ դիմէին. անճարացած նեղն ընկնելիս, տանից մի բան վեր առնելով, բազարում կամ թաղում թաքուն, գողի նման դողդողալով, ծախում էին: Վա՛յ ծախածին և վա՛յ ծախողին, ամեն բան քառորդ գնի: Վա՛յ ապրուստին, որ այդ դրամով դրամ դրամ (ճօխալ) պիտի տուն գար:

Ընտանիքի մեծը պառկած էր կողինքում և այն էլ մի տարի և ութ ամիս էր, որ տանջւում էր: Վերան ամեն կողմ վերքեր էին

բացւել, ամեն տեղ որդունք դրել, ամեն կողմից էլ դեղին ջրերն էին վազում: Արիւնի, թարախի, կեղտերի, դեղերի ու դեղրունքների գարշահոտը փախցնում էր մօտը եկողներին: Տան մէջ բոլորը և ինքը մահ էին խնդրում և սանդարապետը դանդաղում էր մօտենալու: Հիւանդը Ձատիկ Անտօնեանն էր:

Մի օր խոստովանահօրը և քաղաքի նշանաւորներից չորս-հինգ հոգի իւր մօտ կանչել տալով՝ իւր Մելիք-Ղարազեօղեանների դէմ զրպարտութեամբ արած դատը խոստովանեց: Խնդրեց բոլորից, որ բարեհաճեն մի նամակ գրելու Մելիք-Ղարազեօղեանին և ներողութիւն խնդրելու իրան համար, որ պարտաւոր չը մնայ ահեղ Դատաւորի առաջը: Նամակը տեղ չը հասած՝ ինքն էլ հոգին աւանդեց:

Ահա նամակի ճիշդ պատճէնը:

Կարին, 30 հոկտեմբերի, 186... թ.

Առ ազնւափայլ Բ. Բ. Մ. Ղ.

«Արդարեւ, վստահելով մեծահաւատ քրիստոնէութեանդ և քրիստոսաւէր եղբայրսիրութեանդ, որն որ ի վաղուց քաջ ճանչնալուս, ձեռնմխեցայ առաջարկել աղերսալից առաջարկութիւն մեծափայլ ազնւութեանդ:

«Բանի մը տարիէն ի վեր յանիրաւ ամբաստանւելով, կրածնիդ նեղութեանց ու փնասուց փոխարէն, ահաւասիկ ճշմարտութիւն երևան գալով, անյաղթելին արդարութիւն, կրկնափայլ պարզելով ձեր մեծանուն համբաւը, կը պսակէ զանմեղութիւնդ: Ահաւասիկ անթիւ բարերարութիւնդ վայելելով այն Ձատիկ Անտօնեան երախտամոռ ծառանիդ դառնատանջ հիւանդութեան մը հանդիպելով, և օր քան զօր դժբաղդ արկածներ վերան տիրելով, և իւր չար խորհրդականները հեռացած, օտարացած, իրմէն երես դարձուցած՝ ինքը միայնակ տարի և քանի մի ամսէն ի վեր այն թշուառ արկածից, և դառն չքաւորութեան զօգը ընկղմած մնացած, այնպէս կը տանջւի և օր ըստ օրէ այնպէս կը հալի և կը մաշւի, որ սիրտ պէտք է, որ չի զթայ իւր խեղճութեանը, աչք պէտք է, որ չ'արտասուի իւր թշուառութեանը: Բայց քաղցրախնամ տեսչութեան Աստուծոյ, որ չը խնայելով Հոգւոյն Սրբոյ շնորհած լոյսը, գտաւ իւր շրթանց վերայ ասպաշխարութեան ու զղջման խոստովանութեամբը:

Յիշելով այն անցեալ անցքերը և իրան մոլար դատողութիւն արդար համարելով ձեռնամուխ եղած, անիրաւ դատերու երեսէն ծագեալ քննանքը, ներկայիս այն դատմունքների մէջը իւր սխալիլը աղէկ ճանչնալով, և իւր սխալմունքը յետս կոչելով, և ասկից ետքն ալ ամենեւին այնպիսի անիրաւ դատերու չը մօտենալը հաստատ առաջարկելով, արդ միջնորդութեամբ աղօթարարիդ, իբրեւ անառակ որդի ծունը իջեալ, մեղաց գոչելով—բարեգութ և ողորմած հօրմէն արտասախառն աչքերով ներում և թողութիւն կ'աղերսէ: Յիշելով ձեր բարեսրտութենէն նախկին տեսած այնչափ անթիւ երախտիքը, իւր բնական հօրմէն աւելի երախտարար հայր ճանչնալով, պարտք և միանգամայն պարծանք կը համարէ իրան, եթէ խնայէ երկինք իւր կենաց, և եթէ կարելի ըլլայ ձեր ծառայութեան մատչիլը: Ուստի, սիրելիս, իսէր քաղցրագութ խաչելեալ Փրկչիս մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և Տիրամօր սուրբ Կուսին, ի սէր և յարեւս սիրասուն զաւակացդ, և ի շնորհամեծափայլ ազնուութեանդ, այս արտասախառն պաղատանաց շնորհը անտես չ'առնելուդ սպասելով, և յիշեալ դատին վերաբերեալ էվրագներու (Թղթեր) մասին ալ անկասկած ըլլալնիդ ծանուցանելով, կը կնքեմ գրութիւնս՝ յանձն առնելով զՔրիստոսասէր և զմեծահաւատ ազնւափայլութիւնդ հանդերձ ազնիւ գերդաստանեօքդ հղօր պաշտպանութեան ամենօրհնեալ Աստուածամօր սուրբ Կուսին:

Աղօթարար ձեր

Տէր Ա. քահանայ Պ.—հոգաբարձու յիշեալ Զատիկ Անտօնեանի: